१९२८ सन

किशोर-संगीत

१

म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणें
विषय बा.वा.
दा. क्र. १५१३३

IRBK-0115133

केशव भिकाजी ढवळे

किशोर–संगीत

पुस्तक पहिलें

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणें.

सूचना :- खाली दिलेल्या तारखेपर्यंत पुस्तक परत करावे,
तसे न केल्यास घटना नियम क्र. ५ (८) नुसार
प्रतिदिनी ५ पैसे जादा वर्गणी भरावी लागेल.

केश

सर्वाधिकार सुरक्षित

★

प्रथमावृत्ति १९४३

द्वितीयावृत्ति १९४९

मुद्रक–मोरेश्वर श्रीधर वोकील, 'शशिकांत प्रेस', ३७३ शनवार पेठ, पुणे २.

प्रकाशक–केशव भिकाजी ढवळे, श्रीसमर्थ-सदन, गिरगांव, मुंबई.

९५९३३

तज्ज्ञांचे निवडक अभिप्राय

१

रा. वीरकर, मुख्याध्यापक, न्यू इंग्लिश स्कूल, यांनीं इंग्रजी पहिल्या इयत्तेकरितां तयार केलेलीं 'किशोर-संगीता'चीं सर्व पद्यें सातारकर गवई रा. मटंगेबुवा यांनीं गाऊन दाखविलीं तीं ऐकलीं.

पद्यांचे विषय बोधप्रद असून चाली गोड व शब्द मृदु आहेत. लहान मुलांच्या तोंडीं बसलीं, म्हणजे तीं गाण्याला त्यांचा त्यांनाच आनंद वाटेल.

पद्यें कानाला गोड लागलीं, तरी त्यांतील कल्पना डोळयांपुढें मूर्तिमय उभी राहिली पाहिजे, म्हणजे लहान मुलांना तीं समजतात व आवडतात. अशीच योजना यांतील अनेक पद्यांत केलेली दिसते.

पद्यांत कांहीं संस्कृत शब्द घालावे लागले आहेत. त्यांचा परिचय लहान मुलांना झाला तर तें इष्टच होय. एकादा शब्द अवघड असला, तर छापतांनाच त्याचा मराठी अर्थ तळटीपेंत द्यावा म्हणजे झालें.

पद्यें शिकवितांना प्रथम नुसते शब्द वाचून त्यांचा अर्थ मुलांना समजावून देण्याची पद्धत ठेवावी, म्हणजे त्यांच्या अर्थाचें स्वारस्य ती गातांना मुलांच्या मनांत खेळत राहील. या पुस्तकांतील पद्यें काव्याच्या दृष्टीनेंहि चांगलीं आहेत. विद्यमान बालसंगीतविषयक पुस्तकांत या पुस्तकानें चांगलीच भर पडेल, किंबहुना त्यांतील कांहींपेक्षां या पुस्तकांत गुणवैशिष्ट्य आहे असेंहि म्हणतां येईल.

न. चिं. केळकर

म. प्रे. अ. ठाणे, ... शाखा
९५९३३

शब्दमाधुर्य व नादमाधुर्य हीं देखील चांगलीं साधलीं आहेत; आणि रागांची निवड करितांना ' सोप्यापासून कठिणाकडे ' हें तत्त्व नजरेसमोर ठेवण्यांत आलें आहे.

—भा. व. बापट

नागपूर विद्यापीठाच्या ' संगीतशास्त्र ' विभागाचे प्रमुख.
संचालक, संगीत अभ्यासक्रमसमिति, हायस्कूल एज्यु० बोर्ड, मध्यप्रांत व वऱ्हाड,
संस्कृत विषयाचे प्राध्यापक, हिस्लॉप कॉलेज, नागपूर.

५

श्री० पु० ना० वीरकर, सुपरिंटेंडेंट, न्यू इंग्लिश स्कूल, यांनीं स्वतः रचलेलीं 'किशोर संगीतां'तील पदें हार्मोनियमचे साह्यानें मला ऐकविलीं. लहान मुलांना शिकविण्याच्या दृष्टीनें विचार केला असतां हीं पदें आजपर्यंत प्रसिद्ध झालेल्या मराठीकरणाच्या पुस्तकांत बरीच जास्त भर टाकतील, अशी मला आशा आहे. काव्य आणि संगीत' या दोहोंचा मिलाफ या पुस्तकांत फारच सुंदर साधला आहे बऱ्याच चाली नवीन असून त्या कर्णमधुर आहेत. जुन्या खानदानी चालींवरहि कांहीं गीतें रचिलीं असून तीं सुद्धां हिंदीकरणाची बरहुकूम साक्ष पटवितात असें माझें प्रामाणिक मत आहे.

या पुस्तकांतील संपूर्ण चाली माझे मित्र पं० के० ना० मटंगे, माजी गायन-शिक्षक, न्यू इंग्लिश स्कूल, सातारा, यांनीं दिल्या आहेत. श्री. मटंगेबुवांची गायन-शिक्षक म्हणून सातारा जिल्ह्यांत बरीच कीर्ति आहे. तेव्हां त्यांनीं दिलेल्या चालीबद्दल मी विशेष शिफारस करणें अप्रस्तुत होय. एकंदरींत शालेय संगीतांत ' किशोर-संगीत ' हें पुस्तक आपला दर्जा बराच वर ठेवील अशी मला उमेद आहे.

—शं. ल. प्रवर्तक

प्रिन्सिपॉल, भातखंडे कॉलेज ऑफ हिन्दुस्थानी म्यूझिक, नागपूर.
सहचिटणीस, हिंदुस्थानी संगीत शिक्षण प्रसारक मंडळ, नागपूर.

६

" किशोर–संगीत " या पुस्तकाची लेखी प्रत आपण मजला दाखविली ती पाहिली. त्यांतील विशेष गोष्टी ज्या माझ्या नजरेस आल्या त्यांपैकीं कांहींचा मी खालीं उल्लेख करीत आहे. हें पुस्तक अगदीं आरंभापासून शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांकरितां—मग तो शाळेंतील असो किंवा संगीत वर्गांत शिकणारा असो–असल्यामुळें पुस्तकांत दिलेले स्वर परिचयाचे पाठ व रागाचे आलाप, स्वर व राग यांचें ज्ञान होण्याकरितां उपयुक्त ठरतील. पुस्तकांतील पद्यें नवीन रचून घातलीं असल्यामुळें, तींच तींच पद्यें म्हणण्यांत किंवा ऐकण्यांत आल्यामुळें येणारा कंटाळा नाहींसा होऊन नाविन्यामुळें रुचिपालट होईल. **पद्यरचना भारदस्त व अर्थपूर्ण असून अर्थही सदभिरुचीस व राष्ट्रीय भावनेस पोषक असाच आहे.** संगीतलेखनपद्धतीचे बाबतींत महाराष्ट्रांत जरी अजून एकमत झाले नसलें, तरी गांधर्व महाविद्यालयाच्या मंडळानें पुरस्कारिलेली पद्धति बहुमतानें मान्य होण्यासारखी आहे व तीच पद्धति प्रस्तुत पुस्तकांत अंगिकारिली आहे ही गोष्ट लेखनपद्धतीपुरती तरी महाराष्ट्रांत एकवाक्यता होण्याचे दृष्टीनें इष्ट अशीच आहे.

कांहीं पदांना तालबद्ध ताना जोडून दिल्या असल्यामुळें थोडक्यांत ताना कशा घ्याव्या याचें मार्गदर्शन करण्यांत आलें आहे. याप्रमाणें सर्व दृष्टींनीं पुस्तक उपयुक्त झालें आहे. याचे आणखीही कांहीं भाग निघावेत अशी सदिच्छा व्यक्त करून आपल्या कार्यांत यश चिंतितों.

—ना. द. तांबे (शास्त्री)

' गीत विलास ', ' सुलभ संगीत ', ' बालक–संगीत ' इत्यादि पुस्तकांचे कर्ते,

व संगीताध्यापक, हायस्कूल फॉर इंडियन गर्ल्स, पुणें.

नियतकालिकें

" चालीला ढंगदारपणा आणण्यांत आणि पदांत काव्य ओतण्यांत दोघांनींहि शक्य तेवढें कौशल्य दाखविलें आहे. संगीताचें क्रमिक पुस्तक म्हणून ज्या ठरीव कल्पना असतात, त्या या पुस्तकानें दूर होतील."

—' आनंद ', पुणें.

" श्री. वीरकर व मटंगेबुवा यांनीं लहान मुलांच्या उपयोगासाठीं लिहिलेल्या या संगीताच्या पुस्तकांत या शास्त्राची प्राथमिक माहिती, प्राथमिक राग, त्यांचीं मराठी पदें व. स्वरलेखन इतके विषय मुलांना सुगम होतील अशा पद्धतीनें दिलेले आहेत. संगीताला शिक्षण-खात्यांत वाढती मान्यता मिळूं लागल्यामुळें प्रस्तुतसारख्या पुस्तकांची गरजहि वाढली आहे. हिंदुस्थानीच्या ऐवजीं रसानुकूल मराठी पद्यरचना हें या पुस्तकाचें वैशिष्ट्य म्हणतां येईल. पुस्तकांतील पद्यें श्री. वीरकर यांनीं रचलीं असून तीं रचतांना, केवळ स्वर टांगण्याला शब्दांच्या कांहीं खुंट्या हव्या हा अरसिक दृष्टिकोन त्यांनीं ठेवला नाहीं, हें या पद्यांतील काव्यगुणच सांगतात. पुस्तकाची छपाई व बहिरंग आकर्षक आहे."

—' विविधवृत्त ', मुंबई.

" लहान मुलांच्या मनांत काव्य आणि संगीत यांची गोडी उत्पन्न करणाऱ्या या गेय गीतांची रचना श्रुतिमधुर असून त्यांत भावनेला गेयतेची जोड मिळाली असल्यामुळें तीं मुलांचे कान आणि मन दोन्ही वेधून घेतील. जाणकारांनीं केलेला या पुस्तकाचा पुरस्कार योग्य असून शाळाखात्यानें त्याला अवश्य आश्रय द्यावा."

—" महाराष्ट्र ", नागपूर.

" प्रत्येक संगीतज्ञ हा उत्तम कवि किंवा प्रत्येक कवि हा उत्तम संगीतज्ञ असतोच असें नाहीं. अशा स्थितींत उत्तम संगीतज्ञ व उत्तम कवि या दोघांनीं एका भूमिकेवर येऊन आपल्या प्रतिभेकडून कार्य करून घेतलें पाहिजे. **प्रा. वीरकर यांची काव्यरचना सुबक, भावना करुणरम्य नि ललितोदात्त आणि कल्पनाशक्ति चमकदार असते. श्री. केशवबुवा यांची स्वरजुळणी अभिनव नि स्वरलेखन आकर्षक असतें. त्यामुळें या दोघांच्या सहकार्यानें निघालेलें पुस्तक म्हणजे मराठींतील भावी " सदारंग-अदारंगाच्या " मार्गावरील फुलपाखरणच होय.**

प्रा. वीरकर यांच्या काव्यरचनेचे नमुने पहावयाचे असल्यास रसिकांनीं ' स्वर्भूसंगम, ' ' चान्दरात, ' ' पहांटेपूर्वीचा काळोख, ' वा ' चुकलों जरी ' हीं गीतें पहावींत. पहिल्यांतील

' दीप अवनीवरी, दीप गगनाङ्गणीं
भूवरी स्वर्ग, कीं अम्बरीं मेदिनी ? '

ही कल्पना बहारीची आहे. चान्दरातींतील ' गगन ही यमुना नदी, तारका या गोपिका नि चन्द्र हा नन्दतनय ' या रूपकांत अभिजातपणा भरलेला आहे. " चुकलों जरी " ही भैरवी अन्तःकरणाचा ठाव घेते.

" चुकलों जरी, आई,
कोण कुशीं मज तुजविण घेई ? ॥ ध्रु० ॥
अजाण मीं तुज बहु अवगणिलें,
विसरुनि सारें जाई, दया करीं ! ॥ १ ॥

या ओळी स्वरभावानें ऐकतांना मुलाचें नि आईचें वत्सल चित्र पुढें रहातें ! पुस्तकाची मांडणी मुलाला समजेल अशी आहे. **पद्यांचे विषय नि राग बालमनाला झेपणारे असून त्यांत एक योजना आहे, नि हेंच या पुस्तकाचें वैशिष्ट्य आहे.** शालाचालकांनीं या पुस्तकाचा आस्वाद मुलांना अवश्यमेव द्यावा व प्रा. वीरकर नि मटंगेबुवा यांनीं पुढील भाग जरूर लिहावे.

—'ज्ञानप्रकाश', पुणें.

प्रस्तावना

काव्य व संगीत यांचें मर्म जाणणाऱ्या साहित्याचार्यांनीं ज्या पुस्तकाचा यथोचित पुरस्कार केला आहे, त्याला मजसारख्या–संगीताचें तिळमात्र ज्ञान नसलेल्या–माणसाची प्रस्तावना कां असावी हा वाचकांना प्रश्न पडेल, मलाही तो प्रश्नच आहे. काव्यगायन करणारा हा गृहस्थ ह्या कामीं लायक असेल अशी प्रा. वीरकरांची समजूत झाली असेल काय ? पण माझ्या काव्यगायनांत (काव्य किती असतें हें रसिकच जाणोत, पण) गायन मात्र तिळमात्रही नसतें, हें माझें मीही खात्रीपूर्वक सांगूं शकतों—बिनदिक्कत कबूल करतों. पण स्वयंपाक न करतां आला, तरी जीभ चोखंदळ असूं शकते. त्याप्रमाणें गायनाचें शास्त्रीय अंग नसलें, तरी कानाला बरें-वाईट कळण्याइतपत सामान्य रसिकाची अभिरुचि प्रा. वीरकरांनीं मजठिकाणीं गृहीत धरली असावी. ह्या कल्पनेनें मीं लेखणी उचलली आहे. शिवाय, साहित्याचार्यांनीं ज्याचा पुरस्कार केला आहे, आणि नुसते नामवंत कवि नव्हे, तर गायनांत गम्य असलेले कवि गिरीश यांनीं जें प्रशंसिलें आहे, त्याचा चांगुलपणा गायला मी तरी कां बुजावें ?

प्रा. वीरकरांचें कवित्व आणि मटंगेबुवांचें संगीत-ज्ञान असा हा संयोग आहे. उभयतां ग्रंथकार अध्यापन करीत आलेले. शिक्षणक्रमांत संगीताला स्थान मिळालेलें. त्यासाठीं जीं पुस्तकें उपयोगांत आणलीं जात आहेत, त्यांतील गुण–दोषांची उभयतांना अनुभवानें जाणीव झालेली. त्या जाणीवेनें ह्या नवीन उपक्रमास ते उभयतां प्रवृत्त झाले. 'किशोर–संगीत' हें त्यांच्या उपक्रमाचें पहिलें फळ आहे. अडचणी आल्या, कीं तोड सुचते, वाट सांपडते, आणि अशा उद्योगद्वारां कांहीं ना कांहीं प्रगति होत असते.

प्रा. वीरकरांनीं हीं आपलीं कवनें मला श्री. मटंगेबुवांकडून ऐकविलीं. कवित्व आणि संगीत यांची बेमालूम जुळणी करणें अवघड आहे. कवित्व साधण्याकडे अवधान द्यावें, तर गेयतेसाठीं अवश्य असलेल्या ऱ्हस्वदीर्घांचें पथ्य कसोशीनें पाळलें जात नाहीं, आणि त्या पथ्याची कुरडेपणानें, कांटेकोरपणानें अम्मलबजावणी करावी, तर काव्याचा कोंडमारा होतो. " इथें अनुनासिक नको, तिथें आलापाला अवसर हवा; ह्या ठिकाणीं लघु

अक्षरांचीच आवश्यकता आहे, तर तीं तेवढीं जोडाक्षरें नकोत बुवा; फारच राठ! " असे, एक ना दोन, पदोपदीं निर्बंध बसतात पदें रचतांना! त्या सर्वांचें अवधान सांभाळून भावार्थमधुर अक्षर-जुळणी करायची म्हणजे, 'नको तो व्याप' असें होऊन जातें. मला शंका येते, 'तराणा' हा प्रकार ह्या निर्बंधांची ब्याद टाळण्यासाठीं तर रचनाकारांनीं नसेल ना हुडकून काढला? कारण कवितेला इतका सासुरवास कसा सोसवेल? तशांत आपली 'मऱ्हाठी' भाषा! तिला मुळांतच मधुरता व लवचिकपणा कमी! राकटपणा हाच तिचा देहधर्म! आणि म्हणून तर हिंदीच्या आश्रयानें संगीताची आराधना करण्याची सरीस प्रथा पडली! पण **'किशोर-संगीतां'तील पदें रागदारींत गाणारांना प्रचीति येईल कीं, संगीताचा सर्व सासुरवास सोसून ह्या पदांनीं कवित्वाची गोडी कायम राखली आहे. आणि लालित्यासाठीं संस्कृत शब्दांचा केलेला आश्रय सुबोधतेला यत्किंचितही मारक झालेला नाहीं.**

भाषेच्या माधुर्याबरोबर सुबोधताही तितकीच महत्त्वाची बाब आहे. शालेय संगीत पुस्तकांत, जीं पदें पाठ करावयाचीं तीं सुबोध नसतील, तर विद्यार्थ्यांना त्यांची गोडी काय वाटणार? प्रा. वीरकर हे एका मोठ्या विद्यालयाचे मुख्याध्यापक आहेत. प्रचलित पाठ्य पुस्तकांतील क्लिष्ट पद्यरचनेला मुलांनीं नाक मुरडलेलें त्यांनीं अनेकदां हेरलें असेल. आणि म्हणूनच, मी प्रत्यक्ष पाहिलें आहे, तसला एकादा बारीकसा राहिलेला दोष काढून टाकण्या-साठीं एकेका शब्दासाठीं त्यांनीं प्रहर न् प्रहर चाळणा केली आहे.

जी महति रचनेंतील सुबोधतेची, तीच पद्यांतील विषयांचीही! विद्यार्थ्यांनीं अभ्यासावयाचीं कवनें विचार व भावना ह्यांचे बाबतींत त्यांच्या चित्तवृत्ति प्रफुल्लित करणारीं आणि उदात्त संस्कार उमटविणारीं असावींत; हा त्यांचा उद्देश. मातृभूमीचें चिन्तन हा ज्या पदांचा विषय आहे, तीं हृदयस्पर्शी आहेत. '**संकटें आलीं तरी**', '**फुलपांखराची शिकवण**', '**चंडोल**', '**शीलधन**', ह्या कवनांतील उद्बोधकता सहज प्रत्ययास येण्यासारखी आहे. '**स्वर्भूसंगम**', '**चांदरात**' ह्या सारख्या पदांतील कल्पनारम्यत्व जसें आकर्षक तसेंच '**चुकलों जरी**' सारख्या कवनांतील रसार्द्रता चटका लावणारी आहे. असल्या कवनांचा प्रधान हेतु रागदारीयुक्त गायन हा

असल्यामुळें रसाच्या शाब्दिक आळवणीला हवा असलेला अवसर इथें मिळत नाहीं, हें लक्षांत बाळगून हीं गुणविशेषणें वाचलीं तर **कोणीही वाचक सारांशानें असें म्हणेल कीं, प्रा. वीरकरांनीं रचलेलीं हीं कवनें सर्व उद्दिष्ट बाबतींत त्यांच्या पदरांत यशाचें पुरेपूर माप टाकतील, असें वाटतें.**

रागांना अंगभूत असा जो रस आणि आळवण्याबाबत समयाचें जें कांहीं औचित्य शास्त्रकारांनीं मानलें आहे व रूढीनें प्रस्थापिलें आहे, त्यांनाही होतां होईल तों, बाध न येईल अशीच रस व विषय यांची सांगड घालण्याकडे ग्रंथकारांनीं लक्ष पुरविलेलें दिसतें. उदाहरणार्थ, यामिनीच्या शान्ति-साम्राज्याची प्रशस्ति (गीत २) यमन रागांत गाऊन, त्या रागाचा पर्यायानें गानकाल सूचित केला आहे. 'संकटें आलीं तरी' (गीत ७) ह्या कवनांतील भावार्थाला अल्हैयाबिलावलचे स्वर उठाव देतात. 'करंटीं बाळें' (गीत १०) हें कवन आसावरींत असल्यामुळें स्वाभाविकच करुण रसाचा अधिक परिपोष होत आहे. भैरवी गाण्याची वेळ अरुणोदयाची. गीतांक १९, २० व २१ ह्या तीनही भैरवीमधील पद्यांत दृष्टान्तोपमांच्या द्वारें त्या मंगल समयाचीच प्रतीक्षा केली असल्याचें दिसून येईल. तुटपुंज्या ऐकीव माहितीच्या आधारानें केलेल्या ह्या स्थूल अंगुलिनिर्देशापेक्षां मला अधिक खोलांत शिरतां येत नाहीं. ज्ञाते तो अवगाहनाचा आनंद ह्या गीतगंगेंत अनुभवूं शकतील.

आणि माझा असाही ग्रह झाला आहे कीं, विशिष्ट राग-तालाच्या सर्व-विश्रुत चिजा वा पदें यांच्या बरहुकूम केवळ मराठींत रचना करून हीं कवनें सादर केलीं नसून, (कांहीं चार दोन अपवाद वगळल्यास) **बहुतेक चाली श्री. मटंगेबुवांनीं नवीन जुळविल्या** आहेत; आणि त्या नवीन जुळवितांना, हवी असलेली सहजताही पण साधण्यावर त्यांनीं भर दिला आहे. **अवघडपणानें नवशिक्यांचें मन मुरडतें, सहजता मोहित करते. हें शिक्षणक्षेत्रांतलें मर्म हे ग्रंथकार जाणत असल्यामुळें, संगीताचें हें पुस्तक किशोरांना (व किशोरींनाही) ग्रहणसुलभ, अतएव प्रिय होईल, असा भरंवसा वाटतो.**

सातारा, २९-१०-४२. **"यशवन्त" दिनकर पेण्ढरकर**

स्वर लावण्यापूर्वी—

मंजुळ गीतानें क्षणभरहि वेडावून न जाणारा माणूस विरळा. अलीकडे सरकारी शिक्षण-खात्याचें लक्ष या विषयाकडे थोडेंसें वेधूं लागल्यासारखें दिसत आहे ही गोष्ट समाधानाची असली, तरी संगीताचें जीवनांतील स्थान पहातां त्या खात्यानें तर या विषयाला अधिक मानाची जागा द्यावयास पाहिजेच, पण विद्यापीठानेंहि परीक्षांच्या अभ्यासक्रमामध्यें संगीत, चित्रकला यांसारखे विषय ऐच्छिक म्हणून समाविष्ट करण्याचा प्रश्न आतां शक्य तितक्या लौकर हातीं घेतलेला बरा. नागपूरसारख्या विद्यापीठानें तर प्रस्थापित होऊन १५-२० वर्षें पुरीं झालीं नाहींत तोंच संगीत हा विषय पदवीपरीक्षेपर्यंत सर्वत्र नेमला आहे !

'संगीत शिकण्यास आरंभ करणाऱ्या मुलांसाठीं कांहीं पुस्तकें आतांपर्यंत निघालीं असतांना त्यांत या पुस्तकाची भर घालण्यास कांहीं विशेष कारण आहे कीं काय' असा प्रश्न कित्येकांस हें पुस्तक पाहून पडण्याचा संभव आहे. म्हणूनच हे दोन शब्द मी लिहीत आहें.

'संगीताचें सौंदर्यसर्वस्व सुरांत आहे, त्याला शब्दांच्या अर्थाची कांहींएक जरूरी नाहीं, मात्र म्हणावयास जरा सोपें पडावें म्हणून गीतांत कांहींतरी अक्षरें असावीं लागतात, इतकेंच;' असें कित्येक संगीतप्रेमी लोकांचें अजूनहि ठाम मत आहे. आणि खरोखरच गानदेवतेचा ज्यावर वरदहस्त असेल, असा एकादा तानसेन नुसत्या सुरांवरच लोकांना झुलवीत ठेवील यांत तिळमात्र संदेह नाहीं. तथापि याहि प्रश्नाला दुसरी बाजू आहेच. चलत् चित्रपट आम्हांला रंजवीत नव्हते का? पण दृश्य हालचालीला आवाजाची जोड मिळून बोलपट अस्तित्वांत आल्यापासून चित्रपटांविषयींचें आमचें आकर्षण कमी झालें कीं वाढलें? रत्न जात्याच सुंदर असलें, तरी त्याला कोंदणाची मुळींच आवश्यकता नाहीं असें कोण म्हणेल? साखर न घालतांच घेतलेलें दूध वाईट लागतें असें नाहीं, पण आबालवृद्धांनीं तें तसेंच घेतलें पाहिजे असा आग्रह कां? हीच गोष्ट संगीताची आहे. सुरांची माधुरी अणुमात्र कमी न करितां तिला चांगल्या काव्याची जोड देतां आली, तर ती काय विकृत होईल? विशेषतः लहान मुलांचा तर साखरेशिवाय दूध न पिण्याचाच हट्ट असतो, हा अनुभव सर्वांचाच आहे कीं!

संगीताच्या मदतीला काव्य येऊं शकलें, तर तें अधिक परिणामकारक होतें, इतकेंच पटविण्याच्या हेतूनें वरील वादविवाद केला आहे. प्रस्तुत पुस्तकांतील पदें काव्यपूर्ण आहेत, हें प्रस्थापित करण्याचा माझा मुळींच उद्देश नाहीं. त्या दृष्टीनें थोडासा प्रयत्न केला आहे, इतकेंच फार तर मला म्हणतां येईल.

'पदें मराठींत केलेली असलीं, कीं त्यांतील शब्द कानाला कठोर लागावयाचेच' अशी हिंदुस्थानी चिजांच्या अभिमान्यांची प्रामाणिक समजूत आहे. म्हणून पद्यांतील अक्षरें कठोर नसावींत यासाठीं मी माझ्याकडून शक्य तेवढी काळजी घेतली आहे. याशिवाय, संगीताचीं बन्धनें अगणित असलीं, तरी यतिभंगादि दोष शक्य तों टाळावेत, आणि पद्यांतील विषय मुलांच्या मनावर थोडाहि अनिष्ट परिणाम करणारे नसावेत, मात्र त्याबरोबरच ते मुलांना दुर्गमहि वाटूं नयेत, हेहि विचार प्रस्तुत पुस्तक लिहितांना मी माझ्या डोळ्यापुढें ठेवले होते. अर्थात् मला या प्रयत्नांत यश आलें आहे किंवा नाहीं, आणि आलें असल्यास तें किती प्रमाणांत आलें आहे, हें केवळ वाचकांनाच अजमावतां येणार!

सर्वंच पद्यें बरहुकूम जुन्या चिजांच्या किंवा नाटकांतील पदांच्या चालींवर बसविलीं गेलीं, तर नवीन चाली अस्तित्वांत येण्याची आशाच नको यासाठीं, आणि चाली कितीहि चांगल्या असल्या, तरी नेहमीं नेहमीं त्याच त्या कानांवर पडत राहिल्या, तर शिकविणाराला व ऐकणारालाहि त्यांत बदल असलेला बरा असें वाटूं लागतें, म्हणून या पुस्तकांतील बऱ्याच पदांना श्री. केशवबुवा मटंगे यांनीं नवीनच चाली दिल्या आहेत. मात्र जुन्या खानदानी चिजांचीहि कल्पना मुलांना असावी, म्हणून त्या चालींवर केलेलीं कांहीं पदेंहि या पुस्तकांत आढळतीलच.

अशीं एकंदर तीन पुस्तकें अनुक्रमें इंग्रजी पहिल्या, दुसऱ्या व तिसऱ्या इयत्तांसाठीं काढावयाचा विचार आहे. हीं पुस्तकें मराठी ५, ६, व ७ याहि इयत्तांना लावतां येतील. गान्धर्व महाविद्यालयाच्या किंवा टिळक महाविद्यालयाच्या पहिल्या परीक्षेस साधारणपणें जितके राग लागतात, तितके म्हणजे सुमारें २५ (प्रचारांत असलेले) राग या तिन्ही पुस्तकांत मिळून येतील.

अर्थात् आरंभीं सर्वांत सोपे असे राग घेऊन मगच हळूहळू कठीण रागांकडे चळण्याचें धोरण श्री. मटंगेबुवांनीं ठेविलें आहे. तालाचेहि प्रचारांत असलेले सुमारें आठ प्रकार या तिन्ही पुस्तकांत 'सोप्या पासून कठिणाकडे' याच तत्त्वाचा अवलंब करून समाविष्ट केलेले दिसतील.

संगीतशास्त्राबद्दलची आवश्यक ती प्रास्ताविक माहिती आरंभी शक्य तेवढ्या सुगम भाषेंत द्यावयाचा प्रयत्न श्री. मटंगेबुवांनीं केला आहे. यांपैकीं बहुतेक माहिती पहिल्याच पुस्तकांत आलेली आढळेल. उरलेली माहिती दुसऱ्या व तिसऱ्या पुस्तकांचे सुरुवातीस जरूरीनुसार देण्याचा त्यांचा मानस आहे. प्रत्येक रागांतील एकेक पद निवडून त्यावर एकंदर पंधरा आलाप व ताना देण्यांत आल्या आहेत. यांपैकीं शेवटच्या दोन ताना जरा कठीण वाटतील. त्या फक्त प्रवीण मुलांकरितां राखून ठेवल्या म्हणजे झालें. बोल-ताना कठीण म्हणून पहिल्या पुस्तकांत मुद्दाम घातल्या नाहींत. पुढें मात्र त्या हळूहळू समाविष्ट करूं. ख्याल गायकीची पूर्व तयारी करून ठेवावी, म्हणून झपताल जागोजाग दिले आहेत. तसेंच भावगीतांचीहि कल्पना असावी, म्हणून मुंबई नभोवाणीवर गाइलीं गेलेलीं '**उंच उंच अन्तराळिं**' व '**शीलधना नाहिं मोल**' ही दोन भावगीतवजा असलेलीं पदेंहि या पुस्तकांत घातलेलीं दिसतील.

पहिल्या पुस्तकांतील पदें तयार झाल्यावर तीं अनेकांनीं ऐकिलीं. सर्वांनींच या उपक्रमास प्रोत्साहन देऊन सुधारणेदाखल जरूर त्या सूचनाहि केल्या. यांमध्यें साहित्यसम्राट् श्री. तात्यासाहेब केळकर इत्यादि या पुस्तकावर अभिप्राय लिहिणारी सर्व मंडळी आहेतच, पण शिवाय शिक्षणाधिकारी श्री घाटे, व साताऱ्यांतील कांहीं प्रमुख नागरिकहि आहेत. राजकवि यशवंत यांनीं तर पुस्तक जणूं आपलेंच आहे असें समजून मोठ्या तन्मयतेनें त्यांत लक्ष घातलें, व अनेक सूचना करून शिवाय त्यास सुंदरशी प्रस्तावनाहि लिहिली. प्रो. शंकरराव व्यास यांनींहि जरूर ते फरक मान्य केले व गान्धर्व महाविद्यालयाची लेखनपद्धति अंगिकारूं दिली. वरील सर्वांचा मी अत्यंत ऋणी आहें.

वर्षप्रतिपदा, शके १८६५
सातारा.

पु. ना. वीरकर

द्वितीयावृत्तीची बैठक—

१९४३ ते १९४६ या अवधींत कोणतेंच नवीन शालेय पुस्तक मंजूर करावयाचें नाहीं असें शिक्षणखात्यानें ठरवलें होतें. किशोर संगीताचें पहिलें पुस्तक उपजतांच त्या आपत्तींत सांपडलें. त्याचमुळें पुढील भाग प्रकाशित करण्याचेंहि लांबणीवर पडलें.

तरीहि पहिल्या पुस्तकाची प्रथमावृत्ति मंजुरीनंतर इतक्या अल्पावधींत खपली, याला कारण जनतेची उदारताच. शाळेंत पहिलें पुस्तक शिकवतांना अनुभव असा आला, कीं तें संपवावयास आठवड्यांतून दोन तास या हिशे-बानें सवा वर्ष लागतें. त्यावरून अंदाज अर्थातच असा काढावा लागतो, कीं दुसरें पुस्तक सुमारें दहा रागांचें काढल्यास तें तिसऱ्या इयत्तेअखेर पुरेल. त्याचा अर्थ हाच, कीं पहिल्या तीन इयत्तांचें काम दोन पुस्तकांतच सर्व-सामान्यपणें भागेल. पहिल्या तीन इयत्तांसाठीं नव्या पहिल्या पुस्तकाची द्वितीयावृत्ति छापल्यावर हातीं आलेल्या सरकारी अभ्यासक्रमाप्रमाणें नेमलेल्या रागांपैकींच दहा राग या दुसऱ्या पुस्तकांत येतील. बाकीचे पहिल्या पुस्त-कांत येऊन गेलेच आहेत.

द्वितीयावृत्तींत, पहिल्या आवृत्तींतील सात आठ पदांत कांहीं बदल हेतु-पुरस्सर केले आहेत. १५ ऑगस्ट १९४७ नंतर भारतांतील सर्वच मनु पालटल्यामुळें पारतंत्र्यविषयक पदांत थोडा तरी फेरफार करणें आवश्यक वाटलें. इतर कांहीं पदांच्या चाली चांगल्या असून कडवें मात्र प्रत्येक पदांत एकेकच असल्यानें तीं पदें लहान मुलें गात, तेव्हां फार लौकर संपल्यासारखीं वाटत. म्हणून अशा पदांत या वेळीं आणखी एकाद-दुसऱ्या कडव्याची भर घातली आहे. मात्र त्यायोगानें काव्याची गोडी कमी तर मुळींच होऊं नये, उलट जमल्यास ती वाढावीच, याबद्दल कसून प्रयत्न केला आहे.

पुस्तकांत टीपा पूर्वीपेक्षां थोड्या जास्त घातल्या आहेत. त्यामुळें पद्यें मुलांस स्वतंत्रपणें समजावयासहि बरीचशी मदत होईल. कोणत्याहि पद्याचें गायन मुलांस शिकविलें जाण्यापूर्वी त्यांतील स्वारस्य त्या त्या वर्गाच्या गायनाच्या किंवा मराठीच्या शिक्षकांनीं मुलांस समजावून सांगितलें, तर तीं त्यांत अधिकच रमतील.

—पु. ना. वीरकर

अनुक्रमणिका

१. प्रास्ताविक विभाग— पृष्ठ

(१) संगीतशास्त्राची प्राथमिक माहिती .... १ ते ८

(२) सांकेतिक चिन्हांचा खुलासा ९

(३) पुस्तकांत आलेल्या तालांचे तबल्याचे बोल १०

(४) सप्तस्वरपरिचय ११

(५) प्राथमिक स्वरपाठ .... १२ ते १६

२. पद्यविभाग १७ ते २८

३. संगीतलिपिविभाग—

(१) राग यमन (कल्याण) .... २९ ते ३७

(२) ,, भूपाळी .... ३८ ते ४५

(३) ,, अल्हैया बिलावल .... ४६ ते ५३

(४) ,, आसावरी .... ५४ ते ६१

(५) ,, बिंद्रावनी सारंग .... ६२ ते ७०

(६) ,, भीमपलासी .... ७१ ते ७७

(७) ,, भैरवी .... ७८ ते ८६

शुद्धिपत्रक

(**सूचनाः**—शिकण्यास सुरुवात करण्यापूर्वी आपल्या पुस्तकांत खालील दुरुस्त्या करा.)

प्रान	ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
१६	६	सां नि ध प म ० ० ० ० ० १ ७	सां नि ध प म ० ० ० ० ० ५ ७
६५	२	नि ◡ तीं	नि॒ ◡ तीं
६६	६	रें नि सां नि॒ प ◡ ◡ ० १	रें नि सां नि॒ प ◡ ◡ ० ० ० १
६९	४	प ◡ कं	प ◡ कं +
७२	५	म प नि॒ नि॒ ध ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ +	म प नि॒ ध ◡ ◡ ◡ ० +
७६	शेवटची	मं गं रें सां | ◡ ◡ ◡ ◡	मं गं रें सां ◡ ◡ ◡ ◡

किशोर–संगीत

पुस्तक पहिलें

★

प्रास्ताविक विभाग

94933

संगीतशास्त्राची प्राथमिक माहिती

(१) गायन, वादन व नर्तन या तिहींस मिळून **संगीत** अशी संज्ञा आहे.

(२) कानास गोड लागणाऱ्या अनुरणनात्मक (बराच वेळ टिकणाऱ्या) ध्वनीस **नाद** असें म्हणतात.

स्वर

(३) गायनास किंवा वादनास उपयोगी असणाऱ्या नादास **स्वर** असें म्हणतात.

(४) असे स्वर सात आहेत. त्यांचीं नांवें—

षड्ज, ऋषभ, गांधार, मध्यम, पंचम, धैवत आणि **निषाद.** या स्वरांबद्दलच गातांना अनुक्रमें सा, री, ग, म, प, ध, नि अशीं संक्षिप्त नांवें उपयोगांत आणतात.

सप्तकें

(५) वर दिलेल्या सात स्वरांचे समुदायास **सप्तक** असें म्हणतात.

(६) गायन-वादनाचे वेळीं **तीन** सप्तकांची जरूर असते. त्यांचीं नांवें—**मंद्र** सप्तक, **मध्य** सप्तक, **तार** सप्तक.

(७) जितक्या उंचीच्या आवाजांत आपण नेहमीं बोलतों, तितक्या उंचीच्या स्वरसप्तकास **मध्य सप्तक** म्हणतात.

(८) मध्य सप्तकापेक्षां खालच्या आवाजांतील सप्तकास **मंद्र सप्तक** म्हणतात.

(९) मध्य सप्तकापेक्षां जास्त उंच आवाजांतील सप्तकास **तार सप्तक** म्हणतात.

स्वरांचे प्रकार

(१०) सप्तकांतील स्वरांपैकीं षड्ज आणि पंचम हे दोन स्वर **अचल** आहेत. या दोन स्वरांमध्यें कोणताही फरक होऊं शकत नाहीं.

(११) ऋषभ, गांधार, मध्यम, धैवत व निषाद यांना **विकृत स्वर** म्हणतात. कारण त्या स्वरांच्या उंचींत फरक होऊं शकतो.

(१२) री, ग, ध, नि हे चार स्वर आपल्या नियत स्थानावरून (नियम १९ पहा) उतरविल्यास ते **कोमल** होतात.

(१३) मध्यम हा स्वर आपल्या नियत स्थानावरून वर चढविल्यास तो **तीव्र** होतो.

(१४) री, ग, ध, नि हे स्वर आपल्या नियत स्थानावर असतांना त्यांना **तीव्र** स्वर म्हणून ओळखतात.

(१५) नियतस्थानीं असलेल्या मध्यमास **कोमल मध्यम** म्हणतात.

(१६) हे वर सांगितलेले नियतस्थानीं असलेले स्वर व अचल स्वर मिळून बनणाऱ्या सप्तकास **शुद्धस्वरसप्तक** असें म्हणतात. यालाच कांहीं संगीतशास्त्रज्ञ **बिलावल थाटाचें** सप्तक मानितात.

(१७) नियतस्थानीं असलेल्या री, ग, ध, नि या स्वरांस कांहीं संगीतज्ञ **शुद्ध** म्हणतात, तर कांहीं संगीतज्ञ **तीव्र** म्हणतात.

(१८) नियतस्थानीं असलेल्या मध्यमास कांहीं तज्ज्ञ **शुद्ध मध्यम** म्हणतात व कांहीं तज्ज्ञ **कोमल मध्यम** म्हणतात.

(१९) गायन शिकविण्यास प्रारंभ करतांना सा, री, ग, म, प, ध, नि असे जे सप्त स्वर शिकविले जातात, तेच शुद्ध सप्तकांतील स्वर होत व तींच त्या स्वरांचीं नियत स्थानें समजावींत.

(२०) अशा रीतीनें कोमल आणि तीव्र हे पोटभेद लक्षांत घेतल्यास एका सप्तकांत अचल स्वरांसहित स्थूलमानानें एकूण जे बारा स्वर होतात, त्यांचा खुलासा पुढीलप्रमाणें—

अचल	कोमल	शुद्ध	कोमल	शुद्ध	शुद्ध	तीव्र	अचल	कोमल	शुद्ध	कोमल	शुद्ध
सा	**री॒**	**री**	**ग॒**	**ग**	**म**	म॑	**प**	**ध॒**	**ध**	**नि॒**	**नि**
अचल	कोमल	तीव्र	कोमल	तीव्र	कोमल	तीव्र	अचल	कोमल	तीव्र	कोमल	तीव्र

रागाचें लक्षण, जाती व अंगें

(२१) स्वरसमूहानें जी विभूषित झाली आहे अशा, आणि जनमनाचें रंजन करणाऱ्या विशिष्ट स्वररचनेस **राग** असें म्हणतात.

(२२) रागास कमींत कमी पांच स्वर असलेच पाहिजेत असा सर्वसाधारण नियम आहे.

(२३) एकाच रागांत **मध्यम** आणि **पंचम** हे दोन्ही स्वर वर्ज्य असत नाहींत.

(२४) कोणत्याहि रागांत षड्ज वर्ज्य असत नाहीं.

(२५) रागास लागणारे स्वर क्रमानें चढवीत जाण्याच्या क्रियेस **आरोह** असें म्हणतात.

(२६) रागास लागणारे स्वर क्रमानें उतरवीत येण्याच्या क्रियेस **अवरोह** असें म्हणतात.

(२७) रागांच्या चार जाती आहेत. त्यांचीं नांवें—

(अ) ओडव, (आ) षाडव, (इ) संपूर्ण, (ई) संकीर्ण.

(२८) आरोहांत आणि अवरोहांत प्रत्येकीं **पांच** स्वर ज्या रागांत लागतात, त्यास **ओडव** जातीचा राग असें म्हणतात.

(२९) आरोहांत व अवरोहांत प्रत्येकीं **सहा** स्वर ज्या रागांत लागतात, त्यास **षाडव** जातीचा राग असें म्हणतात.

(३०) आरोहांत आणि अवरोहांत प्रत्येकीं **सात** स्वर ज्या रागांत लागतात, त्यास **संपूर्ण** जातीचा राग असें म्हणतात.

(३१) आरोहांत आणि अवरोहांत लागणाऱ्या स्वरांची संख्या ज्या रागांत भिन्न असते, त्यास **संकीर्ण** जातीचा राग असें म्हणतात. तसेंच मिश्र रागांनाही संकीर्ण असेंच म्हणतात. पहिल्या प्रकारच्या संकीर्ण जातीच्या रागास आरोहांत व अवरोहांत लागणारे स्वर लक्षांत घेऊन जोड नांव दिलें जातें. उदाहरणार्थ—ओडव–षाडव, षाडव–संपूर्ण, इत्यादि.

(३२) रागांतील मुख्य स्वरास **वादी** स्वर म्हणतात.

(३३) रागांतील वादी स्वराच्या खालोखाल महत्त्व असलेल्या स्वरास **संवादी** स्वर असें म्हणतात.

सामान्यत: वादी व संवादी या स्वरांमधील अंतर ४ ते ५ स्वरांचें असतें. यास अनुक्रमें **षड्ज—मध्यम भाव** व **षड्ज—पंचम भाव** असें म्हणतात. उदाहरणार्थ 'सा' वादी असल्यास 'म' अगर 'प' संवादी होतो. तसेंच 'ग' वादी असल्यास 'ध' अगर 'नि' संवादी होतो.

(३४) रागांतील वादी आणि संवादी स्वरांखेरीजकरून राहिलेल्या स्वरांस **अनुवादी** स्वर म्हणतात.

(३५) रागांत वर्ज्य असलेल्या स्वरास **विवादी** स्वर असें म्हणतात.

(३६) एकाद्या रागांत आरोह किंवा अवरोह शेवटपर्यंत सरळ म्हणतां येत नाहीं. अशा वेळीं एकाद्या विशिष्ट स्वरापर्यंत जाऊन पुन: परत फिरून आरोह किंवा अवरोह पूर्ण करावा लागतो. ज्या स्वरापासून परत फिरावें लागतें, त्या स्वरास **वक्रस्वर** असें म्हणतात.

(३७) एकाद्या रागांतील विशिष्ट स्वरसमूह म्हटला असतां राग सहज ओळखला जातो. तेवढ्या स्वरसमूहास रागाचें **मुख्य अंग** अगर **पकड** असें म्हणतात.

(३८) रागास लागणाऱ्या स्वरांची विशेष सताल रचना कीं, जिच्या योगानें रागाचें स्वरूप स्पष्ट होतें, तिला **स्वरमालिका** असें म्हणतात.

(३९) एका स्वरावरून दुसऱ्या स्वरावर—मग तो जवळचा असो अगर लांबचा असो—न तोडतां घर्षणानें गाणें यास **मींड** असें म्हणतात. हा प्रकार रागाचे आलाप घेतांना फार दिसून येतो.

(४०) आरोहांत आणि अवरोहांत विशिष्ट प्रकारच्या स्वररचना करून क्रमानें म्हणणें यास **अलंकार** असें म्हणतात. हे अलंकार कसे असतात हें पृष्ठ १२ वर दिलेल्या प्राथमिक स्वरपाठांत दिसून येईल.

ताल-लक्षण व अंगें

(४१) सशक्त मनुष्याच्या नाडीच्या एकामागून एक पडणाऱ्या दोन ठोक्यांमधील अंतरास संगीतशास्त्रज्ञ **मात्रा** असें म्हणतात. तसेंच सुतारपक्षी लाकडास भोंक पाडीत असतांना जे ठोके ऐकूं येतात, त्यांपैकीं एकामागून एक होणाऱ्या दोन ठोक्यांमधील अंतर एका मात्रेचेंच असतें. भिंतीवरील घड्याळाच्या लंबकाचे ठोकेही एक एक मात्रेच्या अंतरानेंच पडत असतात.

(४२) गाणें ज्या गतीनें म्हटलें जातें, त्या गतीस **लय** असें म्हणतात.

(४३) संगीतांत मुख्यत्वेंकरून तीन लयी मानितात. त्या म्हणजे **विलंबित, मध्य** आणि **द्रुत** या होत.

[अ] **विलंबित**—सावकाश गतींत म्हणणें.

[आ] **मध्य**—विलंबित लयीच्या दुप्पट जलद लयींत म्हणणें.

[इ] **द्रुत**—मध्य लयीच्या दुप्पट जलद लयीमध्यें म्हणणें.

(४४) गायन, वादन व नर्तनाचे वेळीं विशिष्ट मात्रांच्या संख्यांचीं ठरलेलीं निरनिराळीं योग्य मापें गीतास लावणें, यास **ताल देणें** असें म्हणतात.

(४५) प्रत्येक तालाच्या पहिल्या मात्रेस दिल्या जाणाऱ्या टाळीस **समेची** अगर मुख्य टाळी असें म्हणतात. इतर टाळ्यांस साधारण टाळ्या असें म्हणतात. टाळी न वाजवितां हात बाहेर टाकणें यास **काल** दाखविणें अगर **खालीं** असें म्हणतात. जसें—

ताल—झपताल—

मात्रांची संख्या	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
मात्रेचें चिन्ह—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
टाळ्यांचे आंकडे व कालाचें चिन्ह	१		३			+		८		

(४६) याप्रमाणें कोणत्याही तालांत एक या मात्रेखालीं येणारा एक हा आंकडा समेची अगर मुख्य टाळी दर्शवितो व इतर विशिष्ट मात्रांखालीं लिहिले जाणारे आंकडे **साधारण टाळ्या** दर्शवितात. +चिन्ह काल दर्शवितें.

आलाप, तान

(४७) लयींत व तालांत रागाचें अंग संभाळून योग्य त्या वेळीं स्वरसमूह जोडणें यास **आलाप** असें म्हणतात.

(४८) जलद लयींत रागांग संभाळून तालांत सा री ग म अथवा आकार योग्य वेळीं म्हणणें व न चुकतां गीताच्या सुरुवातीस येऊन मिळणें यास **तान** घेणें असें म्हणतात.

गीताचे अवयव

(४९) गीताच्या (गाण्याच्या) निरनिराळ्या भागांस त्याचे **अवयव** असें म्हणतात.

(५०) सामान्यपणें प्रत्येक गीतास स्थायी (अस्ताई) व अंतरा असे दोन भाग असतात. कांहीं गीतांस याखेरीज संचारी व आभोग असे आणखीही दोन भाग असतात.

संगीतशास्त्रांतील गीतांचे प्रकार

(५१) धृपद, धमार, ख्याल, टप्पा, ठुंबरी, तराणा, गझल, कवाली, पदें, लावणी, पोवाडा, इत्यादि.

वाद्यांचे प्रकार

(५२) (अ) तारेच्या योगानें वाजणारीं वाद्यें—तंबोरा, बीन, सतार, दिलरुबा, ताऊस, इत्यादि.

(आ) चामड्याची दोरी–म्हणजे तांत–तिचे योगानें वाजणारीं वाद्यें—सारंगी, व्हायोलिन, सरोद, इत्यादि.

(इ) वाऱ्याच्या योगानें वाजणारीं, अगर सुषिर वाद्यें—सनई, अलगूज, पिपाणी, हार्मोनियम, शिंग, शंख, ब्यूगल, क्लॅरोनेट, इत्यादि.

(ई) चामड्यानें मढविलेलीं वाद्यें—पखवाज, मृदंग, तबला, डग्गा, ढोल, ताशा, नगारा, मर्फा, डमरू, डफ, इत्यादि.

(उ) कांस धातूचीं तयार केलेलीं वाद्यें—घंटा, तास, टाळ, करताळ, झांज, चिपळ्या, घुंगरू, इत्यादि.

(ऊ). तरंग वाद्यें—जलतरंग, बासतरंग, घुंगरूतरंग, नालिकातरंग, लोहतरंग, काष्ठतरंग, घंटातरंग, इत्यादि.

पुस्तकांत वापरलेल्या सांकेतिक चिन्हांचा खुलासा

(१) **कोमल स्वर**—रे॒, ग॒, ध॒, नि॒

(२) **शुद्ध मध्यम**—म (कोमल) खूण नाहीं.

(३) **तीव्र स्वर**—म/

(४) षड्ज (सा) व पंचम (प) हे स्वर अचल असल्यामुळें त्यांना खूण नाहीं.

(५) **मंद्र सप्तक**—निं धं पं (स्वरावर टिंब)

(६) **मध्यसप्तकां**तील स्वरांस खूण नाहीं.

(७) **तार सप्तक**—सां, रें, गं, मं (स्वरावर उभी रेघ)

(८) एक स्वर एक मात्रा म्हणणें—सा, रे, ग, म
— — — —

(९) एक स्वर अर्धी मात्रा म्हणणें—सा रे ग म
o o o o

(१०) एक स्वर पाव मात्रा म्हणणें—सा रे ग म
◡ ◡ ◡ ◡

(११) तालाची मुख्य टाळी (अर्थात् सम)—स्वराखालीं एकाचा अंक, जसें—सा रे
— —
१

(१२) इतर टाळ्या ज्या मात्रेवर येतात, त्याच मात्रेचा अंक त्याखालीं लिहितात. जसें—सा रे ग म प ध नि सां
— — — — — — — —
१ ३ + ७

(१३) काल दाखविणारी खूण—स्वराखालीं अधिक चिन्ह, जसें—सा रे ग म
— — — —
\+ ७

(१४) मागील स्वर अथवा पदांतील अक्षर दीर्घ म्हणणें झाल्यास त्यापुढें S अशी खूण, जसें—S S S
o – o

पुस्तकांत आलेल्या तालांचे तबल्याचे बोल

ताल—केरवा मात्रा ४

धा गि न ति	न क धि न
o o o o	o o o o
१	+

ताल—दादरा मात्रा ६

धा धिं धा	धा तिन् ना
— — —	— — —
१	+

ताल—त्रिताल मात्रा १६ (विलंबित)

धा धिं धिं धा	धा धिं धिं धा	धा तिं तिं ता	ता धिं धिं धा
— — — —	— — — —	— — — —	— — — —
१	५	+	१३

ताल—त्रिताल मात्रा ८

धा धिं धिं धा	धा धिं धिं धा	धा तिं तिं ता	ता धिं धिं धा
o o o o	o o o o	o o o o	o o o o
१	३	+	७

ताल—झपताल मात्रा १०

धी ना	धी धी ना	ती ना	धी धी ना
— —	— — —	— —	— — —
१	३	+	८

ताल—एकताल मात्रा १२ (विलंबित)

धिं धिं	धा गि तृ क	तू ना	क त्ता	धिं तृ क	धी ना
— —	o o o o	— —	— —	— o o	— —
१	+	५	+	९	११

ताल—एकताल (द्रुत) मात्रा ६

धिं धिं	धा गि तृ क	तू ना	क त्ता	धिं तृ क	धी ना
o o	‿ ‿ ‿ ‿	o o	o o	o ‿ ‿	o o
१	+	३	+	५	६

अनुक्रम २९५ ... ७१० ... ९७९ २१७

सप्त–स्वर–परिचय

(१) सा, सारेसा, सारेगरेसा, सारेगमगरेसा, सारेगमपमगरेसा, सारेगमपधपमगरेसा, सारेगमपधनिधपमगरेसा, सारेगमपधनिसांनिधपमगरेसा.

(२) रे, रेसारे, रेसारेगरे, रेसारेगमगरे, रेसारेगमपमगरे, रेसारेगमपधपमगरे, रेसारेगमपधनिधपमगरे, रेसारेगमपधनिसांनिधपमगरे.

(३) ग, गरेग, गरेसारेग, गरेसारेगमग, गरेसारेगमपमग, गरेसारेगमपधपमग, गरेसारेगमपधनिधपमग, गरेसारेगमपधनिसांनिधपमग.

(४) म, मगम, मगरेगम, मगरेसारेगम, मगरेसारेगमपम, मगरेसारेगमपधपम, मगरेसारेगमपधनिधपम, मगरेसारेगमपधनिसांनिधपम.

(५) प, पमप, पमगमप, पमगरेगमप, पमगरेसारेगमप, पमगरेसारेगमपधप, पमगरेसारेगमपधनिधप, पमगरेसारेगमपधनिसांनिधप.

(६) ध, धपध, धपमपध, धपमगमपध, धपमगरेगमपध, धपमगरेसारेगमपध, धपमगरेसारेगमपधनिध, धपमगरेसारेगमपधनिसांनिध.

(७) नि, निधनि, निधपधनि, निधपमपधनि, निधपमगमपधनि, निधपमगरेगमपधनि, निधपमगरेसारेगमपधनिसांनि.

(८) सा, सागसा, सागपगसा, सागपनिपगसा, सागपनिसांनिपगसा, सां, सांनिसां, सांनिपनिसां, सांनिपगपनिसां, सांनिपगसागपनिसां.

(९) सा, सारेसा, सारेमरेसा, सारेमधमरेसा, सारेमधसांधमरेसा, सां, सांधसां, सांधमधसां, सांधमरेमधसां, सांधमरेसारेमधसां.

प्राथमिक स्वरपाठ

स्वरपाठ १ ला. ताल—त्रिताल मात्रा ८

```
सा रे   ग म   प ध   नि सा
—  —   — —   — —   —  —
१       ३     +     ७

सा नि   ध प   म ग   रे सा
—  —   — —   — —   —  —
१       ३     +     ७
```

स्वरपाठ २ रा. ताल—त्रिताल मात्रा ८

```
सा सा  रे रे   ग ग  म म  प प  ध ध  नि नि  सा सा
०  ०   ० ०    ० ०  ० ०  ० ०  ० ०  ०  ०   ०  ०
१              ३         +         ७

सा सा  नि नि   ध ध  प प  म म  ग ग  रे रे  सा सा
०  ०   ०  ०    ० ०  ० ०  ० ०  ० ०  ० ०   ०  ०
१              ३         +         ७
```

स्वरपाठ ३ रा. ताल—त्रिताल मात्रा ८

```
सा रे ग   रे ग म   ग म प   म प ध
० ० -    ० ० -    ० ० -    ० ० -
१         ३         +        ७

प ध नि   ध नि सा   नि सा रे   सा रे ग
० ० —    ० ० —     ० ० -     ० ० -
१         ३          +         ७

ग रे सा   रे सा नि   सा नि ध   नि ध प
० ० —     ० ० —      ० ० -     ० ० -
१          ३          +         ७

ध प म   प म ग   म ग रे   ग रे सा
० ० -   ० ० -   ० ० -    ० ० —
१        ३        +        ७
```

स्वरपाठ ४ था. ताल—त्रिताल मात्रा. ८

सा रे ग म रे ग म प ग म प ध म प ध नि
o o o o o o o o o o o o o o o o
१ ३ + ७

प ध नि सां ध नि सां रें नि सां रें गं सां रें गं मं
o o o o o o o o o o o o o o o o
१ ३ + ७

मं गं रें सां गं रें सां नि रें सां नि ध सां नि ध प
o o o o o o o o o o o o o o o o
१ ३ + ७

नि ध प म ध प म ग प म ग रे म ग रे सा
o o o o o o o o o o o o o o o o
१ ३ + ७

स्वरपाठ ५ वा. ताल—झपताल

सा रे ग म प रे ग म प ध ग म प ध नि म प ध नि सां
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
१ ३ + ८ १ ३ + ८

सां नि ध प म नि ध प म ग ध प म ग रे प म ग रे सा
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
१ ३ + ८ १ ३ + ८

स्वरपाठ ६ वा. ताल—त्रिताल मात्रा ८

सा रे ग म प रे ग म प ध ग म प ध नि म प ध नि सां
◡ ◡ ◡ ◡ – ◡ ◡ ◡ ◡ – ◡ ◡ ◡ ◡ – ◡ ◡ ◡ ◡ –
१ ३ + ७

सां नि ध प म नि ध प म ग ध प म ग रे प म ग रे सा
◡ ◡ ◡ ◡ – ◡ ◡ ◡ ◡ – ◡ ◡ ◡ ◡ – ◡ ◡ ◡ ◡ –
१ ३ + ७

स्वरपाठ १२ वा. ताल—त्रिताल

(१) साऽरेऽगऽमऽ पऽधऽनिऽसांऽ प्रत्येक स्वर दोन मात्रा म्हणणें.
१ ३ + ७ १ ३ + ७

सांऽनिऽधऽपऽमऽगऽरेऽसाऽ ,, ,,
१ ३ + ७ १ ३ + ७

(२) सा रे ग म प ध नि सां (प्रत्येक स्वर एक मात्रा)
१ ३ + ७

सां नि ध प म ग रे सा (,, ,, ,, ,,)
१ ३ + ७

(३) सा रे ग म प ध नि सां (प्रत्येक स्वर अर्धी मात्रा)
० ० ० ० ० ० ० ०
१ ३

सां नि ध प म ग रे सा (,, ,, ,, ,,)
० ० ० ० ० ० ० ०
१ ७

(४) सा रे ग म प ध नि सां (प्रत्येक स्वर पाव मात्रा)
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
१

सां नि ध प म ग रे सा (,, ,, ,, ,,)
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
३

सा रे ग म प ध नि सां (,, ,, ,, ,,)
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
+

सां नि ध प म ग रे सा (,, ,, ,, ,,)
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
७

किशोर–संगीत

पुस्तक पहिलें

★

पद्यविभाग

१ जगन्माउलीस— राग यमन—त्रिताल

शिशुगण नत[1] तव पदकमलीं
महन्मङ्गले ! जगन्माउली !
फिरवी स्नेहल[2] दृष्टि आपुली ॥ ध्रु० ॥

होत्या[3] रुतल्या दास्यशृंखला,
म्हणुन भारता आज ही कळा[4] !
शिखर[5] कोठलें ? तळहि न जवळी ! ॥ १ ॥

स्वार्थ–मत्सरां ने विलयाला,
दे नवजीवन, दे मति विमला,
क्षणीं आक्रमूं[6] ध्येयें सगळीं. ॥ २ ॥

---

१ नम्र. २ वात्सल्यपूर्ण, प्रेमळ. ३ पंधरा ऑगस्ट १९४७ पूर्वी. ४ दुःस्थिति. ५ उत्कर्षाचें शिखर तर राहोच, पण पायथासुद्धां आम्हांला अद्याप गांठावयाचा आहे. ६ गांठूं.

२ स्वर्भूसङ्गम—

राग यमन—झपताल

चालवी राज्य निज, भुवनिं मधुयामिनी[१]
शान्तता ये पुन्हा, भागल्या जीवनीं ॥ ध्रु० ॥
दीप अवनीवरी,[२] दीप[३] गगनाङ्गणीं
भूवरी स्वर्ग, कीं, अम्बरीं मेदिनी[४] ? ॥ १ ॥
'भेद[५] विसरूनिया, प्रेम फुलवी मनीं'
मजसि हीं नभ-मही, सांगती या क्षणीं ॥ २ ॥

३ विफल वैभव—

राग यमन—द्रुत एकताल

'जगतीचें[६] विभव वसे
सतत जरी तव[७] सदनीं,
सत्कारीं कणहि नसे,
तृणहि[८] न तुज मोल जनीं ! ॥ ध्रु० ॥
जल अपार सिन्धु-घरीं
तृषित खिन्न, जाय दुरी
रानझरी सान[९] जरी
श्रान्त[१०] होइ शान्त क्षणीं !' ॥ १ ॥

---

१ सुखकर रात्र. २ पृथ्वीवर. ३ आकाशांतील दिवे म्हणजे अर्थात् तारका होत. ४ पृथ्वी. ५ दिवे आणि तारा यांमुळें पृथ्वी आणि आकाश सारखीं, म्हणजे एक असल्याप्रमाणें भासतात. आपणहि आतां परस्परांतील भांडणें कमी करून इतर लोकांना एक दिसायला हवें, नाहीं का ? ६ सान्या जगांतलें. ७ हें अर्थात् एका धनाढ्य कृपणाला उद्देशून म्हटलेलें आहे. ८ काडीइतकेंहि. ९ लहान. १० दमलेला (जीवः).

४ चान्दरात— राग भूप–झपताल

उदित नवचन्द्रमा[१] होउनी अंबरीं
चान्दणें शान्त मृदु फुलवितो भूवरी ॥ ध्रु० ॥
शिरुनिया खोल नभ-सागरा[२]-अन्तरीं
तारकामौक्तिकें कोण आणी वरी[३] ? ॥ १ ॥
गगन यमुना नदी, तारका गोपिका,
चन्द्र हा नन्दसुत[४], जलविहारा करी ॥ २ ॥

५ भरतभाव— राग भूप–त्रिताल

मानस मम[५] रमतें क्षण न इथें,
राजसदन मज शून्यचि गमतें ॥ ध्रु० ॥
फोल इन्द्रपद रामावांचुनि,
राम वनीं ज्या, नन्दनवन तें ! ॥ १ ॥
राम-पाउलें केव्हां पाहिन,
आंसूं शिंपुनि न्हाणिन त्यांतें ! ॥ २ ॥
परतवुनी कधिं रामा आणिन,
जिववि‍न कधिं या[६] मृत नगरीतें ? ॥ ३ ॥

---

१ नव, म्हणजे लहानसा, चतुर्थी पंचमीचा. २ आकाशरूपी समुद्राच्या आंत, म्हणजे तळापर्यंत. ३ पृष्ठभागावर. ४ कृष्ण. ५ राम वनास गेल्यावर भरताला नन्दिग्रामाहून अयोध्येस बोलावण्यांत येतें. राजवाड्यांत आल्यावर भरताच्या मनांत उत्पन्न होणारे भाव या पद्यांत व्यक्त केले आहेत. ६ रामावांचून निर्जीव झालेल्या या अयोध्येला.

६ जीवितसार्थक— राग भूप—एकताल

'भृङ्गासम तनमनधन
विसरुनि जाई,
प्रभुपदकमलीं राही ॥ ध्रु० ॥
मकरन्दा नित[१] सेवुनि
गुणगुंजनिं जा रंगुनि;
सुखसार्थक या जीवनिं
अन्य न कांहीं' ॥ १ ॥

७ ध्येयनिष्ठा— राग अल्हैयाबिलावल—झपताल

'जीविंचें आपुल्या कार्य जें मानिसी,
त्यजिसि तें संकटां भिउनि कां मानसीं ? ॥ ध्रु० ॥
मार्गि रानें, शिला, शैल जरि ठाकलीं
क्षण न जलवाहिनी[२] थांबली, पाहशी ॥ १ ॥
मेघ किति झांकिती, ग्रासिती असुरही,[३]
तरि नभोमण्डला उजळिती रविशशी' ॥ २ ॥

---

१ नेहमीं. २ नदी. ३ केतु आणि राहु हे दैत्य अनुक्रमें सूर्य व चन्द्र यांना ग्रासतात असें आपण समजतों.

८ हिणवुं नका मज— राग अल्हैयाबिलावल—त्रिताल

९५९३३
ता. २१
राष्ट्र

जनमानसा
रमविल ऐसें रूप न माझें ॥
पंकचि मी, परि हिणवुं नका मज
विनति सुजनपदकमलां ॥ ध्रु० ॥

जन्म न दिधला मीं जयाला
तरु न असा जगिं झाला;
ज्या कमलांतरिं[१] कमला[२] रमली,
पोषितसें मी त्याला ॥ १ ॥

ग्रंथालय
क्र. ९५९३३ नों. दि.
वि. क्र.

९ माझी बाग— राग अल्हैयाबिलावल—त्रिताल

कुसुमपरिमला[३]
हरुनी अनिल[४], नेई दिगन्ताला!
मोहित मी नित, मम उपवनिं या ॥ ध्रु० ॥

फुलति सुमें तरु- वेलींवरतीं,
रमवि नयनहर बहर सहृदया ॥ १ ॥

कोकिलकलरव,[५] अलिगुंजारव[६]
श्रवणीं येतां, सुख किति हृदया! ॥ २ ॥

---

१ कमलामध्यें. २ लक्ष्मी. ३ (फुलांच्या) सुगन्धाला. ४ वारा.
५ कल+रव=गोड आवाज. ६ अलि=भुंगा.

१० करंटीं बाळें—— राग आसावरी—झपताल

रुधिर[1] किति आजवरि[2] शोषिलें रिपुजनीं[3] !
माय[4] शरपंजरीं कण्हतसे खंगुनी ॥ ध्रु० ॥
तरिहि करि पोषणा, यातना साहुनी
पांग नच फेडितों, म्हणवितों सुत गुणी ! ॥ १ ॥
हिज सुखें खण्डितों,[5] स्वार्थ-रत राहुनी
यश हिचें मळवितों, भंग परि ना मनीं ॥ २ ॥

११ कोकिलास—— राग आसावरी—त्रिताल

कोकिला, मंजुल गाना
गाउनी रंजवि रसिकमना ॥ ध्रु० ॥
ये ऋतूंचा आज राणा,
लेइ अवनी भूषणांना ॥ १ ॥
हांसती या वेलि नाना
मोहरहि ये आम्रतरुंना ॥ २ ॥
भृंग हे संगीतरंगीं
रंगले, घे तूंहि ताना ! ॥ ३ ॥

---

१ रक्त. २ पंधरा ऑगस्ट १९४७ पूर्वी. ३ (परक्या) शत्रूंनीं. ४ मातृभूमि. ५ अपमान करितों (दुसरा अर्थ—'तुकडे करितों.')

१२ संगीत-मोहिनी—— राग आसावरी—एकताल

मंजुळ संगीतलहरि[१]
अवतरतां श्रवणान्तरिं[२]
कोण मूढ, हतभागी
हर्षभरें नाच न करि ? ॥ ध्रु० ॥

रुद्राला प्रिय तांडव,
शारदेस वीणारव;
कुंजवनामधिं माधव
रमला घुमवित बांसरि ॥ १ ॥

शिशु अजाण आक्रन्दत,[३]
अंगाई त्या सुखवित;
मृगशावक,[४] नाग कुपित[५]
लोलुप मधुनादावरि ॥ २ ॥

१३ फुलपांखराची शिकवण*—— राग सारंग—झपताल

सान फुलपांखरूं वन्द्य मज गुरुपरी
ही शिला कठिण, परि पहुडलें तीवरी ॥ ध्रु० ॥

चिमुकला जीव हा, वृत्ति परि हांसरी !
कठिण किति भूमि जरि, यास कुसुमापरी ॥ १ ॥

कंटकीं व्यापिला मार्ग[६] माझा जरी,
क्षणहि कधिं करिन मी खंत नच अंतरीं ॥ २ ॥

---

१ लहरि = लाटा. २ कानामध्यें. ३ आक्रोश करतो. ४ हरिणाचें पाडस. ५ रागावलेला. ६ आयुष्यक्रम.

* या कवितेंतील मध्यवर्ती कल्पना W. H. Davies च्या " The Example " या इंग्रजी कवितेवरून घेतली आहे.

१४ कीर्ति मागें उरावी—— राग सारंग—त्रिताल

अंगणीं मम किती हांसलीं !
सुमनें होतीं, गोड चिमुकलीं ॥ ध्रु० ॥

दो प्रहरांचें जीवन जगलीं,
सौरभ[1] अविरत[2] देउनि सुकलीं ॥ १ ॥

माधुर्याची[3] स्मृति जी उरली,
तींत सुमें तीं अमर जहालीं ! ॥ २ ॥

१५ मुदित मयूर—— राग सारंग—एकताल

पाहुनि नवमेघ उदित
नाच करी मोर मुदित
गोड निळ्या गगनापरि
मउ मखमल कंठिं खुलत ॥ ध्रु० ॥

बहुरंगी रम्य पिसें
लाविति मज मधुर पिसें[4]
रत्नांचें छत्र[5] जणूं
घेउनि वनिं हा मिरवित ॥ २ ॥

---

१ सुवास. २ अखण्ड. ३ (हास्य व सुगंध यांच्या द्वारें त्या फुलांनीं दिलेल्या) गोडीची. ४ वेड. ५ पिसारा.

१६ वात्सल्य—— राग भीमपलास—झपताल

नयनहर वदन, जणुं कमल नव उमललें
पाहतां बाळ हा, हृदय किति रंगलें ! ॥ ध्रु० ॥
विमल मृदु मधुर जें स्मित जगीं कोंदलें
एकवटुनी कसें, या मुखीं प्रगटलें ! ॥ १ ॥
तुजवरी राजसा, प्राण मम गुंतले !
तव यशें भुवन हें, मज दिसो उजळलें ॥ २ ॥

१७ देव भावाचा भुकेला—— राग भीमपलास—त्रिताल

' जीवसुमना
चरणीं ठाव दे,
पुरवी मनकामना ! ॥ ध्रु० ॥
जरि न सुखवी रंग नयनां,
सौरभानें मन रमेना,
भक्तिमधुला वाण मुळिं ना. ' ॥ १ ॥

१८ चंडोलास*—— राग भीमपलास—दादरा

उंच, उंच, अंतराळिं
घे सदा भरारि हा ॥ ध्रु० ॥
धांव अम्बरीं जरी, दृष्टि भूवरी धरीं !
ध्येय साधितां प्रपंच नेटका करी पहा ! ॥ १ ॥
गान-रंगिं रंगुनी दृष्टिपार हो क्षणीं !
तरिहि सूर ऐकून जिववि आपुल्या गृहा ॥ २ ॥
स्वर्गभूमिसङ्गमा दाविसी विहङ्गमा !
थोर होउं तुजसमान हीच मानसीं स्पृहा ॥ ३ ॥

---

* या कवितेंतील मध्यवर्ती कल्पना Wordsworth ची Skylark वरील कविता वाचून सुचली आहे.

१९ पहांटेपूर्वीचा काळोख—— राग भैरवी—झपताल

हंस खगमण्डलीं, चन्द्र तारागणीं
जनपदांमाजिं[१] मम हिन्द होता गुणी ! ॥ ध्रु० ॥
हाथ परि आजला[२] तोचि बहु गांजला,
अवकळा त्याजला शृंखलाबन्धनीं ! ॥ १ ॥
लोपला[३] रवि पुन्हा सुखवि उदयें जनां,
हिन्द तळपेल ना दीप्तिमय होउनी ? ॥ २ ॥

२० सूर्योदय—— राग भैरवी—त्रिताल

दिनमणि[४] किरणीं[५]
उजळि धरणी[६],
विकसति किति नवकुसुमें
रम्य उपवनीं ! ॥ ध्रु० ॥
स्वातंत्र्याचा सूर्य उगवला,
परवशतेची विरली रजनी. ॥ १ ॥
फुलबागेपरि भारतभूवरि
जनमुख[७]–सुमनें विलसति हंसुनी ॥ २ ॥

---

१ (सर्व) राष्ट्रांमध्यें. २ पंधरा ऑगस्ट १९४७ पूर्वी. ३ मावळलेला. ४ सूर्य. ५ किरणांनीं. ६ पृथ्वीला. ७ लोकांचीं मुखें हींच फुलें.

२१ शीलधन—   राग भैरवी—दादरा

शीलधना नाहिं मोल
रत्नांच्या राशि फोल!
सांभाळिन निधि[1] माझा
कुरवंडुनि तनु विलोल[2]!   ॥ ध्रु० ॥

"ध्येय थोर हृदिं ठेविन,
देव तोचि मम मानिन
जीवनसुम पदिं वाहिन"
शीलाचे हेचि बोल.   ॥ १ ॥

हरिश्चन्द्र, शिबिराणा
शिव, बाजी प्रभु, ताना
संरक्षिति शीलधना,
भूषविती भुवनगोल.   ॥ २ ॥

होय उषा दिव्यगुणी
तरि सुखमय दिनरजनी;
रुजवावें बाळपणीं
महतीचें बीज खोल.   ॥ ३ ॥

भाविकाळ उजळाया
ध्रुवपदिं नित विलसाया
तप करितां शिशुपणिं या
नच दवडिन पळ अमोल.   ॥ ४ ॥

---

१ शीलरूपी निधि. २ चंचल, नश्वर.

२२ चुकलों जरी—— राग भैरवी–त्रिताल

चुकलों जरी आई,
कोण कुशीं मज तुजविण घेई? ॥ ध्रु० ॥
अजाण मी तुज बहु अवगणिलें,
विसरुनि सारें जाई! दया करी,
चुकलों जरी ॥ १ ॥

तुझ्याच अंकीं लोळण घ्याया
परतुनि आलों, पाही! हृदीं धरी.
चुकलों जरी ॥ २ ॥

किशोर–संगीत

पुस्तक पहिलें

★

संगीतलिपिविभाग

राग यमन (कल्याण)

हा राग संपूर्ण जातीचा आहे. या रागास मध्यमावांचून सर्व स्वर शुद्ध लागतात. मध्यम तीव्र लागतो. ज्या वेळीं शुद्ध मध्यमाचा उपयोग क्वचित् केला जातो त्या वेळीं त्यास यमन–कल्याण असें म्हणतात. या रागांत वादीस्वर गांधार व संवादी निषाद मानतात. हा राग रात्रीं सात वाजल्यापासून दहा वाजेपर्यंत गातात.

आरोह—निं रे ग म/ ध नि सां
o o o o o o o

अथवा

सा रे ग म/ प ध नि सां
o o o o o o o o

अवरोह—सां नि ध प म/ ग रे सा
o o o o o o o o

रागाचें मुख्य अंग—निं रे निं ग, ग रे, निं रे सा

राग–स्वर–वाचन

(१) सा ऽ निं धं ऽ निं रे सा ऽ |
— — o o — o o — — |

(२) निं रे ग रे ऽ ग म/ प रे निं रे निं सा ऽ |
o o — — — ◡ ◡ o — o o o — — |

(३) निं रे ग म/ प ऽ म/ ध प ऽ म/ ध नि ध प म/ ग रे ग म/ प रे सा |
◡ ◡ ◡ ◡ — — o o — — o o o o o o — — ◡ ◡ o — — |

(४) निं रे ग म/ ध नि ऽ म/ ध नि सां ऽ सां नि ध प म/ ग रे ग म/ प रे सा ||
○ ○ ○ ○ ○ ○ – ○ ○ ○ ○ – ○ ○ ○ ○ ○ – ○ ◡ ◡ ○ – –

(५) निं रे ग म/ ध नि सां नि रें सां ऽ नि रें गं रें सां रें नि सां
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ○ – – ○ ○ ○ ○ – ◡ ◡ ○

नि ध प म/ ग रे ग म/ प रे सा |
○ ○ ○ ○ – – ◡ ◡ ○ – –

राग यमन

स्वर—मालिका. ताल त्रिताल, मात्रा ८

स्थायी

नि नि ध नि म/ ध म/ प | ग ग रे ग म/ ग रे
○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ | – ○ ○ ○ ○ ○ ○
\+ ७ | १ ३

निं रे सा धं निं सा | प म/ ग म/ प ध नि
○ ○ – ○ ○ – | ○ ○ ◡ ⌒ ○ –
\+ ७ | १ ३

म/ ध नि म/ ध म/ प | रे ग म/ प रे ग रे सा ||
○ ○ – ○ ○ ○ ○ | ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
\+ ७ | १ ३ ||

अंतरा

ग ग म/ ध नि सां ध नि सां गं गं रें सां |
○ ○ ○ ○ ○ – ○ ○ – ○ ○ ○ –
१ ३ + ७ |

ध नि सां सां नि नि ध ध प प म/ म/ ग ग रे रे |
○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
१ ३ + ७ |

ग म/ प ध नि सां ध नि ध म/ ध प ||
◡ ◡ ○ ◡ ◡ ○ ◡ ◡ ○ ◡ ◡ ○
१ ३ ||

राग यमन–ताल–त्रिताल (मध्यलय,) मात्रा ८

स्थायी

ग रे म/ ग प म/ ध प | प ध नि ध प म/ ग ऽ
○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ | ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ – –
शि शु ग ण न त त व | प ऽ द ऽ क म लीं ऽ
+ ७ | १ ३

ग रे ग म/ ग म/ प म/ ग | ग रे ग म/ प ग रे ग रे सा
○ ◡ ◡ ○ ◡ ◡ ○ ○ – | ○ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ –
म ह ऽ ऽ न्मं ऽ ऽ ग ले | ज ग ऽ ऽ ऽ न्मा ऽ ऽ उ ली
+ ७ | १ ३

निं धं पं निं धं निं रे | निं रे ग रे ग म/ प म/ ग ||
○ ○ – ○ ○ ○ ○ | ◡ ◡ ○ ○ ◡ ◡ ○ ○ – ||
फि र वीं स्ने ऽ ह ल | ह ऽ ऽ ष्टि आ ऽ ऽ पु ली ||
+ ७ | १ ३ ||

अंतरा

म/ ध नि ध म/ ध प म/ ग म/ | सां नि ध नि रें सां
◡ ○ – ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ | – ○ ○ ○ ○ –
हो ऽ ऽ त्या रु ऽ त·ऽ ल्या ऽ | दा स्य शृं ऽ ख ला
+ ७ | १ ३

नि रें रें गं नि रें सां | प ध नि सां ध नि म/ ध प
○ ○ ○ ○ ○ ○ – | ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○ –
म्ह णु नि भा ऽ र ता | आ ऽ ऽ ऽ ज ही ऽ क ळा
+ ७ | १ ३

प प प प ध म/ प म/ ग | म/ ध नि सां नि ध म/ ध प म/ ·ग
○ ○ ○ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○ | ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ◡ ◡ ◡ ◡ –
शि ख र को ऽ ऽ ठ लें ऽ | त ऽ ळ ऽ हि न ज ऽ व ऽ ळीं
+ ७ | १ ३

राग यमन—ताल—झपताल, मात्रा १०

स्थायी

नि ऽ धं सा ऽ नि रे ग म/ ग रे नि सा
— — — — — ० ० ० ० ० ० — —
चा ऽ ल वी ऽ रा ऽ ऽ ऽ ज्य ऽ नि ज
१ ३ + ८

नि नि रे ग रे ग म/ ध प ऽ ग रे नि सा
— — — — — ० ० ◡ ◡ ० ० ० — —
भु व नि म धु या ऽ ऽ ऽ ऽ मि ऽ नी ऽ
१ ३ + ८

ग ऽ ग म/ म/ ग रे ग ग म/ प म/ प ऽ
— — — ◡ ◡ ◡ ◡ — ० ० — — — —
शा ऽ न्त ता ऽ ऽ ऽ ऽ यें ऽ ऽ पु न्हां ऽ
१ ३ + ८

म/ ध नि रें सां नि ध म/ प ग रे ग रे नि सा
० ० ० ◡ ◡ ० ० — — ० ० — — — —
भा ऽ ऽ ऽ ऽ ग ऽ ल्या ऽ जी ऽ ऽ व नीं ऽ
१ ३ + ८

अंतरा

ग ऽ ग म/ ध म/ ध नि सां नि सां ऽ
— — — — — ० ० ० ० — — —
दी ऽ प अ व नी ऽ ऽ ऽ व री ऽ
१ ३ + ८

नि ऽ रें गं रें नि रें नि सां ऽ नि ध नि म/ प
— — — — — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ ० — —
दी ऽ प ग ग नां ऽ ऽ ऽ ऽ ग ऽ ऽ णीं ऽ
१ ३ + ८

प ऽ प प ऽ प ऽ ध प म/ प म/ ग
— — — — — — — ◡ ◡ ◡ ◡ — —
भू ऽ व री ऽ स्व ऽ गें ऽ ऽ ऽ कीं ऽ
१ ३ + ८

ग ऽ रे ग म/ प ग रे ग रे निं सा
— — — ० ० — ० ० — — — —
अं ऽ ब रीं ऽ ऽ मे ऽ ऽ दि नी ऽ
१ ३ + ८

अनुक्रम ....
दिनांक ....
क्रमांक ....
ऑ. दि. ....

आलाप

चालवी राज्य निज—

(१) सा ऽ निं धं निं ऽ म/ धं निं ऽ रे धं ऽ सा
— — ० ० — — ० ० — — ◡ ◡ ० —
१ ३ + ८

(२) निं रे ग ऽ ग रे म/ ग ऽ ग म/ प रे निं रे निं सा
० ० — — ० ० ० ० — ◡ ◡ ० — ० ० ० ०
१ ३ + ८

(३) निं रे निं ग ऽ ग रे म/ ग ऽ ग म/ प रे निं रे निं सा
० ० ० ० — ० ० ० ० — ◡ ◡ ० — ० ० ० ०
१ ३ + ८

(४) निं रे ग म/ प ऽ म/ ग प ऽ म/ ध प ऽ म/ ध
◡ ◡ ◡ ◡ — — ० ० — — ० ० — — ० ०
१ ३ + ८

नि ध प प ध म/ प म ग ऽ ग रे ग म/ प रे सा
० ० — — ◡ ◡ ० ० ० — ० ० ◡ ◡ ० — —
१ ३ + ८

(५) निं रे ग म/ ध नि ऽ ऽ म/ ध नि रें ध ऽ सां ऽ सां रें नि सा
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० — ० ० — ◡ ◡ ० — — — ◡ ◡ ०
१ ३ + ८

नि ध ऽ म/ ध नि ध म/ प ऽ म/ ग ऽ ग रे ग म/ प रे सा |
o o – ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ o o o – o o ◡ ◡ o – –
१ ३ + ८

(६) निं रे ग म/ ध नि सां ऽ नि ध नि सां ऽ सां रें नि सां नि ध ऽ |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ o – o o o o – – ◡ ◡ o o o –
१ ३ + ८

म/ ध नि ध म/ प म/ ग ऽ ग रे म/ ग ऽ ग म/ प रे सा |
◡ ◡ ◡ ◡ o o o o – o o o o – ◡ ◡ o – –
१ ३ + ८

(अंतरा) दीप अवनींवरी:—

(७) सां ऽ नि ध नि ऽ म/ नि ध नि म/ ध नि सां ऽ |
– – o o – – o ◡ ◡ – o o o o –
१ ३ + ८

(८) म/ ध नि सां नि ध नि सां ऽ नि रें नि म/ ध नि रें गं रें ऽ नि सां ऽ |
◡ ◡ ◡ ◡ o o o o – o o – o o o o ◡ ◡ o ◡ ◡ o
१ ३ + ८

(९) म/ नि ध नि सां नि ध नि सां ऽ नि रें गं नि रें नि सां |
o ◡ ◡ – – o o o o – o o – o o o o
१ ३ + ८

(ताना) चालवी ऽ पर्यंत म्हणून

(१०) निं रे ग म/ ग रे ग म/ प ध नि ध प म/ ग रे सा रे निं सा |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
+ ८

(११) निं रे ग म/ प ध नि सां नि ध प म/ ग रे सा रे निं सा ऽ |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ o
+ ८

(१२) निं रे ग म/ प ध नि सां रें गं रें सां नि ध प म/ ग रे सा |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ o
+ ८

चालवी राज्य निज——

(१३) निं रे ग म/ ग रे ग म/ प ध प म/ ग रे ग म/ प ध नि ध
१ ३
प म/ ग रे ग म/ प ध नि सां नि ध प म/ ग रे सा रे निं सा ।
\+ ८

(१४) निं रे ग म/ प ग म/ प ध नि, म/ प ध नि रें ध नि सां रें गं
१ ३ +
रें सां नि ध प म/ ग रे ग म/ ग रे सा रे निं सा ।
८

(१५) निं सा रे ग म/ ग रे ग म/ प ध नि ध प म/ प ध नि
१ ३
रें सां नि ध नि सां रें गं रें सां नि ध प म/ ग रे सा
\+ ८

राग यमन—द्रुत एकताल मात्रा ६

स्थायी

म/ ध नि ध	प म/ ग म/	ग रे ग	निं रे सा
◡ ◡ ○ –	◡ ◡ ◡ ◡	◡ ◡ ○	○ ○ –
ज ऽ ग ती	चें ऽ ऽ ऽ	वि ऽ भ	व व से
१ +	३	+	५ ६

निं धं पं	निं धं निं	निं रे ग	निं रे ग म/ ध निं
○ ○ ○	○ ○ ○	◡ ◡ ○	○ ○ ◡ ◡ ◡ ◡
स त त	ज री ऽ	त ऽ व	स द् नीं ऽ ऽ ऽ
१ +	३	+	५ ६

ग ग म/ प म/	ग रे	ग म/	ग म/	प
– ◡ ◡ ◡ ◡	○ ○	○ ○	○ ○	–
स त्का ऽ ऽ ऽ	र णिं	क ण	हि न	से
१ +	३	+	५	६

म/ ध म/ ध नि सां	नि ध	म/ ध प म/	ग रे निं सा
○ ○ ◡ ◡ ◡ ◡	○ ○	◡ ◡ ◡ ◡	○ ○ ○ ○
तृ ण हि ऽ न ऽ	तु ज	मो ऽ ऽ ऽ	ल ज नीं ऽ
१ +	३	+	५ ६

अंतरा

म/ ध प म/	ग म/	ध म/	म/ ध नि सां	सां नि सां
◡ ◡ ◡ ◡	○ ○	○ ○	◡ ◡ ◡ ◡	○ ○ –
ज ऽ ल ऽ	अ पा	ऽ र	सिं ऽ ऽ ऽ	धु ग रीं
१	+	३	+	५ ६

नि रें गं	नि रें सां	म/ ध नि सां	नि ध प म/	ग म/ प
○ ○ ○	○ ○ ○	◡ ◡ ◡ ◡	◡ ◡ ◡ ◡	◡ ◡ ○
तृ षि त	खि ऽ न्न	जा ऽ ऽ ऽ	य ऽ दु ऽ	री ऽ ऽ
१ +	३	+	५	६

नि ध प म ग	ग म प	रे रे	सा	
— ० ० ० ०	◡ ◡ ०	० ०	—	
रा न झ री ऽ	सा ऽ ऽ	न ज	री	
१ + ३	+	५	६	

नि रे ग म	ध नि	रें नि ध	प म	ग म	
० ० ० ०	० ०	० ० ०	◡ ◡	० ०	
आं ऽ त हो	ऽ इ	शां ऽ त	झ ऽ	णीं ऽ	
१ +	३	+ ५		६	

राग भूपाली

या रागाची जाति औडव--औडव आहे. या रागास सर्व स्वर शुद्ध लागतात, या रागांत मध्यम--निषाद वर्ज्य. यांत वादी स्वर गांधार--संवादी धैवत. गाण्याची वेळ रात्रीं सात ते दहापर्यंत.

आरोह—सा रे ग प ध सां ऽ
o o o o o o -

अवरोह—सां ध प ग रे सा ऽ
o o o o o o -

रागाचें मुख्य अंग—गं रे प ग, ग रे, धं सा

राग–स्वर–वाचन

(१) सा रे सा धं ऽ पं धं सा ऽ
o o o o - o o - -

(२) पं धं सा रे ग ऽ ग रे प ग ऽ ग रे ऽ धं सा ऽ
o o o o - - o o o o - o o - o o -

(३) सा रे ग प ध ऽ प ग रे ऽ ग प ध ऽ प ग रे ऽ ग रे धं सा ऽ
o o o o - - o o - - o o - - o o - - o o o o -

(४) सारेगप ध ध पधसां ऽ सांधपगरे ऽ गपध ऽ पगरे
◡◡◡◡ - - o o - - o o o o - - ◡◡o - o o -
ग रे धं सा
o - o -

(५) सारेगपधसां ऽ धसां ऽ पधसां रें ऽ सांध ऽ पधसां रें
◡◡◡◡o o - o - o ◡◡◡◡ - o - o ◡◡◡◡
गं रें सां ध ऽ प सां ध ऽ प ग रे ग प ध प ग रे ग रे धं सा
- o o o - - ◡ ◡ o o o - o o - o o - o - o -

राग भूपाली, स्वर मालिका—ताल त्रिताल मात्रा ८

स्थायी

ध सां ध प ग रे ग प | ग रे सा धं सा
० ० ० ० ० ० ० ० | − − ० ० −
\+ ७ | १ ३

ग ग रे प प ग | ध ध प सां सां ध
० ० − ० ० − | ० ० − ० ० −
\+ ७ | १ ३

गं रें सां रें सां ध | प सां ध प ग रे सा ||
० ० ० ० − − | ० ० ० ० ० ० − ||
\+ ७ | १ ३ ||

अंतरा

ग ग ग प ध ध | सां सां सां सां रें सां
− ० ० − ० ० | − ० ० ० ० −
\+ ७ | १ ३

सां गं रें सां ध रें सां ध | प सां ध प ग रे ग प
० ० ० ० ० ० ० ० | ० ० ० ० ० ० ० ०
\+ ७ | १ ३

ग रे सा धं सा | सा रे ग रे ग प ग प ध प ध सां |
− − ० ० − | ‿ ‿ ० ‿ ‿ ० ‿ ‿ ० ‿ ‿ ० |
\+ ७ | १ ३ |

राग भूपाली—ताल—झपताल मात्रा १०

स्थायी

ग ग रे सा सा रे ऽ सा धं पं | धं ऽ सा रे ग
— — — — — — — — — — | — — — — —
उ दि त न व चं ऽ द्र मा ऽ | हो ऽ उ नी ऽ
१ ३ + ८ | १ ३

प रे ग रे सा धं सा | ग ऽ ग प रे ग रे ग प ध प ग प प
० ० — — ० ० — | — — — ० ० — ० ० ० ० ० ० — —
अं ऽ ऽ ब रीं ऽ ऽ | चां ऽ द णें ऽ ऽ शां ऽ ऽ ऽ त ऽ मृ दु
+ ८ | १ ३ + ८

ग प ध सां ध प ग रे ग रे ग रे सा धं सा	
० ० ० ० ० ० — — ० ० — — ० ० —	
फु ऽ ल ऽ वि ऽ तो ऽ भू ऽ ऽ व रीं ऽ ऽ	
१ ३ + ८	

अंतरा

ग ग ग प ध प ध सां रें सां ध सां सां |
— — — — — ० ० ० ० ० ० — — |
शि रु नि या ऽ खो ऽ ऽ ऽ ल ऽ न भ |
१ ३ + ८ |

सां रें गं रें सां रें ऽ सां ध प |
— — — — — — — — — — |
सा ऽ ग रा ऽ अं ऽ त रीं ऽ |
१ ३ + ८ |

सां ध प ग रे ग प ध प ग रे सा धं सा |
— — — — — ० ० ० ० ० ० ० ० — |
ता ऽ र का ऽ मौ ऽ ऽ ऽ क्ति ऽ कें ऽ ऽ |
१ ३ + ८ |

```
ग ऽ ग ग रे  ग प ध सां  प ध सां रें  सां सां ध प
– – – – –  ◡ ◡ ◡ ◡  ◡ ◡ ◡ ◡  ◡ ◡ ◡ ◡
कोऽ ण आ ऽ  णीऽ ऽ ऽ  ऽ ऽ ऽ ऽ  व ऽ री ऽ
१   ३      +              ८
```

```
ग रे सा धं सा ||
◡ ◡ ◡ ◡ –
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ||
```

आलाप

उदित नवचंद्रमा—

```
(१) सा धं धं सा ऽ पं धं सा रे ऽ धं सा |
    – – – – – ० ० ० ० – – –
    १   ३     +     ८
```

```
(२) सा ऽ पं धं सा रे ग ऽ ग रे प ग ऽ रे धं सा |
    – – ० ० ० ० – – ० ० ० ० ० ० ० ०
    १   ३     +   ८
```

```
(३) सा रे ग ऽ ग रे प ग ऽ ग प ध प ग रे ऽ धं सा |
    ० ० – – ० ० ० ० – ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० – ० ०
    १   ३     +     ८
```

```
(४) सा रे ग प ध ध सां ऽ सां ध प ग रे धं सा |
    ० ० ० ० – – – – ० ० ० ० – ० ०
    १     ३     +     ८
```

```
(५) सा रे ग प ध ध सां ऽ प ध सां रें ऽ ध सां |
    ◡ ◡ ◡ ◡ – – – – ० ० ० ० – – –
    १       ३     +     ८
```

```
    ऽ सां ध प ग रे ऽ ग प ध प ग रे ऽ धं सा |
    – ० ० ० ० – – ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० – – –
    १     ३     +     ८
```

(अंतरा) शिरुनिया खोल नभ—

(६) सां ध प ग रे ऽ ग प ऽ ग प ध प ग रे ऽ धं सा
०००० − − ०० − ◡◡◡◡ ०००० −
१ ३ + ८

(७) सां ध ध सां ऽ प ध सां रें ऽ गं रें सां ध सां
− − − − − ◡◡◡◡ − ०० ०० −
१ ३ + ८

(८) सां ऽ प ध सां ऽ सां रें ऽ गं रें सां रें गं रें ध सां
− − ०० − − ०० − ◡◡◡◡ ००००
१ ३ + ८

(ताना) उदित नव—

(९) सा रे ग प ग रे सा सा रे ग प ध सां ध प ग रे सा
◡◡◡◡◡◡ ० ◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡ ०
+ ८

(१०) सा रे ग प रे ग प ध ग प ध सां रें सां ध प ग रे सा
◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡ ०
+ ८

उदित नवचंद्रमा म्हणून—

(११) सा रे ग रे सा सा रे ग प ग रे सा सा रे ग प ध प
◡◡◡◡ ० ◡◡◡◡◡◡ ० ◡◡◡◡◡◡
१ ३
ग रे सा सा रे ग प ध सां रें सां ध प ध प ग रे सा
◡◡ ० ◡◡◡◡ ◡◡◡◡ ◡◡◡◡ ◡◡ ०
+ ८

(१२) ग ग रे सा प प ग रे ध ध प ग सां सां ध प रें रें सां ध
◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡
१ ३
गं गं रें सां रें रें सां ध सां सां ध प ध ध प ग प ग रे सा
◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡◡
+ ८

(१३) सा रे ग प ग रे ग प ध सां ध प ग रे ग प ध सां रें सां

१ ३

ध प ग रे ग प ध सां रें गं रें सां ध प ग रे सा |

\+ ०

(१४) ग रे सा रे ग प ग रे ग ध ध प ग प सां रें सां ध सां

१ ३ +

गं गं रें सां रें सां ध सां ध प ध प ग प ग रे सा |

० १

(१५) ग रे प ग ध प सां ध रें सां गं रें सां रें ध सां प ध

१ ३

ग प रे ग सा रे ग प ध सां रें गं रें सां ध प ग रे सा |

\+ ०

राग भूपाली — ताल — त्रिताल मध्यलय मात्रा ८

स्थायी

ग प ध प ग रे सा धं सा रे	ग ग प ध प ग रे सा धं सा
◡ ◡ ◡ ◡ o o o o o o	– ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ –
मा ऽ ऽ ऽ न स म म र म	तैं क्ष ऽ ण ऽ न ऽ इ ऽ थें
+ ७	१ ३

ग ग रे ग प ध सां	प ध सां ध प ध सां ध प ग रे सा
– o o o o o o	◡ ◡ o o o ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ o
रा ज स द् न म ज	शू ऽ ऽ न्य चि ग ऽ म ऽ तैं ऽ ऽ
+ ७	१ ३

अंतरा

ग प ग रे ग प प सां ध	सां सां रें ध ऽ सां सां
◡ ◡ o o o o o o o	— — ◡ ◡ o o o
फो ऽ ऽ ल इं ऽ द्र प द	रा मा वां ऽ ऽ चु नि
+ ७	१ ३

सां रें गं रें रें सां ध प	प ध सां ध प ध सां ध प ग रे सा
◡ ◡ o o o – o o	◡ ◡ o o o ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ o
रा ऽ ऽ म व नीं ज्या ऽ	नं ऽ ऽ द न व ऽ न ऽ तैं ऽ ऽ
+ ७	१ ३

राग भूपाली—एकताल—मध्यलय मात्रा ६

स्थायी

ग प ध सां प ध सां ध प ग रे सा रे ग रे सा धं
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○○ ○ ○ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○
भूं ऽ ऽ ऽ गा ऽ ऽ सम त न म ऽ न ऽ घ न
१ + ३ + ५ ६

रे सा धं पं धं सा रे ग सा रे ग प प ग रे सा
○ ○ ○○ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ◡ ◡ ◡ ◡ —
त्रि स रु नि जा ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ई ऽ ऽ ऽ ऽ
१ + ३ + ५ ६

सा रे ग प रे ग प ध ग प ध सां प ध सां रें गं रें सां सां ध प ग रे
◡◡◡◡ ◡◡◡◡ ◡◡◡ ◡◡◡◡◡ ◡◡◡◡ ◡◡◡◡
प्र ऽ भु ऽ प ऽ द ऽ क ऽ म ऽ लों ऽ ऽ ऽ रां ऽ ऽ ऽ हीं ऽ ऽ ऽ
१ + ३ + ५ ६

अंतरा

ग प ग रे ग प ध सां प ध सां सां सां
◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ – ○ ◡ ◡ – ○ ○
म ऽ क ऽ रं ऽ दा नि त ऽ से वु नि
१ + ३ + ५ ६

ध सां ध सां रें गं रें रें सां सां ध सां ध प
○ ○ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ – ◡ ◡ ○ ○○
गु ण गुं ऽ ऽ ऽ ज निं जा रं ऽ ऽ गु नि
१ + ३ + ५ ६

सां सां ध प ग रे ग प ध प ग रे सा सा
○ ○ ○ ○ ○ ○ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○
सु ख सा ऽ थं क या ऽ ऽ ऽ जी ऽ व नि
१ + ३ + ५ ६

सा रे ग प ध सां प ध सां रें गं रें सां सां ध प ग रे सा धं सा
◡◡◡◡ ○ ○ ◡◡◡◡ ◡◡◡◡ ◡◡◡◡ ◡ ◡ ○
अ ऽ ऽ ऽ न्य न कां ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ हीं ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
१ + ३ + ५ ६

राग अल्हैया बिलावल

हा राग षाडव संपूर्ण जातीचा आहे. या रागास सर्व स्वर शुद्ध लागतात. कचित् प्रसंगीं कोमल निषादाचा या रागांत उपयोग केला जातो. आरोहांत मध्यम वर्ज्य. वादी स्वर धैवत, संवादी गांधार. हा राग सकाळीं ८ ते १० पर्यंत गातात.

आरोह—सा रे ग प ध नि सां
ο ο ο ο ο ο –

अवरोह—सां नि ध प ध नि॒ ध प म ग रे ग प म ग रे सा
ο ο ο – ο ο ο ο ο ο – ο ο ο ο ο –

रागाचें मुख्य अंग—ग रे, ग प ध, नि सां

राग–स्वर–वाचन

(१) सा रे ग रे सा सा निं धं निं धं पं धं सा ऽ
ο ο – – – – ο – ο – – ο ο –

(२) सारेगमग ऽपमग ऽमरेगपधनि॒धपमगमरेगपमगरेसा
οο–οο––οο–ο–οοο οο–ο–ο–ο–οοοο

(३) सा रे ग म रे ऽ सा सा रे ग प म ग म रे सा सा रे ग
ο ο – ο ο – – ο ο ο – ο – ο – ο ο ο ο
प ऽ ध नि सां सां नि ध प म ग म रे सा
ο – ο ο – ο ο ο – ο – ο – ο

(४) ग प ध नि सां सां रें सां सां रें गं रें सां सां नि ध प
ο ο ο ο – ο ο – ο ο – – – ο ο ο –
ध नि सां नि ध प ध नि॒ ध प म ग म रे सा
ο ο ο ο ο – ο ο ο – ο – ο – ο

(५) सा सा ग म रे ग प ध नि सां सां रें गं मं रें सां रें सां
ο ο ο ο – ο ο ο ο – ο ο ο ο – – ο –
नि ध प ध नि सां नि ध प ध नि॒ ध प म ग म रे सा
ο – – ο ο ο ο ο – ο ο ο – ο – ο – –

राग–अल्हैया बिलावल, स्वर मालिका. ताल–त्रिताल मात्रा ८

स्थायी

सां नि ध प ऽ ध ग म | ग रे सा रे सा
० ० ० ० ० ० ० ० | – – ० ० –
\+ ७ | १ ३

सा रे ग रे ग प | ध नि सां नि ध प
० ० – – ० ० | ० ० – ० – ०
\+ ७ | १ ३

ध नि ध प ऽ ध ग | म रे ग प म ग रे सा
० ० ० ० ० ० – | ० ० ० ० ० ० ० ०
\+ ७ | १ ३

अंतरा

प प प नि ध नि | सां सां सां सां रें सां
– ० ० – ० ० | – ० ० ० ० –
\+ ७ | १ ३

सां रें गं मं रें सां | सां रें सां नि ध प
० ० ० ० – – | ० ० ० ० – –
\+ ७ | १ ३

ग प ध नि सां नि ध प | ध नि सां नि ध प म ग रे सा ||
० ० ० ० ० ० ० ० | ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० ० ० ||
\+ ७ | १ ३ ||

राग—अल्हैया बिलावल. झपताल—मात्रा १०

स्थायी

सा नि॒ | ध प ऽ | ध ग | म ग | रे सा | सा ऽ रे ग प
— — | — — — | — — | ० ० | — — | — — — — —
जी ऽ | विं चैं ऽ | आ ऽ | पु ऽ | ल्या ऽ | का ऽ यें जें ऽ
१ | ३ | + | ८ | | १ ३

म ग रे ग रे सा ऽ | सा सा ध ध ऽ ध ऽ ध ध प |
० ० ० ० — — — | — — — — — — — — — — |
मा ऽ ऽ ऽ नि सी ऽ | त्य जि सि तें ऽ सं ऽ क टां ऽ |
+ ८ | १ ३ + ८ |

ध नि सां रें सां नि ध प प ध सां नि॒ ध प म ग रे ग |
० ० ० ० ० ० — — ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० |
भि ऽ उ ऽ नि ऽ कां ऽ मा ऽ ऽ ऽ न ऽ सीं ऽ ऽ ऽ |
१ ३ + ८ |

अंतरा

प ऽ प ध नि सां नि ध नि ऽ सां ऽ रें सां ऽ | सां ऽ गं गं मं
— — — ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० — — — — — | — — — — —
मा ऽ गिं रा ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ नें ऽ शि ला ऽ | शै ऽ ल ज रि
१ ३ + ८ | १ ३

मं गं रें गं रें सां ऽ | सां सां रें सां सां रें सां नि सां ऽ सां ध प
० ० ० ० — — — | — — — — — ◡ ◡ ◡ ◡ — — — —
टा ऽ ऽ ऽ क लीं ऽ | क्ष ण न ज ल वा ऽ ऽ ऽ ऽ हि नी ऽ
+ ८ | १ ३ + ८

ग प ध नि सां रें ऽ | सां ध प म ग रे ग | रे सा ऽ |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० | — — — ० ० ० ० | — — — |
थां ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ | ब लीं ऽ पा ऽ ऽ ऽ | ह सी ऽ |
१ | ३ + | ८ |

राग—अल्हैया बिलावल, त्रिताल—मध्यलय मात्रा ८

स्थायी

ग प नि नि | सां ऽ सां नि ध प म ग रे ग प नि नि | सां ऽ
ज न मा न | सा ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ज न मा न | सा ऽ
७ | १ ३ + ७ | १

सां रें सां नि ध प म ग रे ध नि सां रें | सां नि ध प ग प म
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ र म वि ल | ऐ ऽ सें ऽ रू प न
३ + ७ | १ ३

ग रे सा सा सा रे | ग रे ग प प नि नि सां सां सां सां सां गं गं
मा ऽ झें पं क चि | मी प रि हि ण बुं न का म ज वि न ति सु
+ ७ | १ ३ + ७

रें रें सां सां सां रें सां नि ध प म ग रे ||
ज न प द क ऽ म ऽ लां ऽ ऽ ऽ ऽ ||
१ ३ +

अंतरा

ग प प | प प नि ध नि सां ऽ सां सां रें सां सां रें गं रें | सां सां सां
जन्म न | दि ध ला ऽ ऽ मीं ऽ ज या ऽ ला त रु न अ | सा ज गिं
७ | १ ३ + ७ | १

सां रें सां नि सां ध प सां सां सां | सां नि ध प म ग ग प म ग रे सा
झा ऽ ऽ ऽ ऽ ला ऽ ज्या क म | लां ऽ त रिं क म ला ऽ ऽ र म ली
३ + ७ | १ ३ +

सां गं मं | रें सां रें सां रें सां नि ध प म ग रे ||
पो षि त | सें मी ऽ त्या ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ला ऽ ऽ ||
७ | १ ३ + ||

राग—अल्हैया बिलावल—त्रिताल मात्रा ८

स्थायी

ग म नि॒ ध प प प | ध प म ग म ग रे ग ग म प ग म प म
० ० ० ० ० ० – | ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० – ० ० ० ०
कु सु म प रि म ला | ह रु नी ऽ ऽ अ नि ल ने ऽ ऽ ई ऽ ऽ दि
\+ ७ | १ ३ + ७

ग रे सा ऽ सां गं रें सां नि ध नि | सां रें नि सां ध प म ग
– – – – – ० ० ० ० ० ० | ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ०
गं ता ला ऽ मो हि त मी ऽ नि त | म ऽ म ऽ उ प व नि
१ ३ + ७ | १ ३

म ग रे ग ||
◡ ◡ ◡ ◡
या ऽ ऽ ऽ

अंतरा

प प नि नि सां सां सां | सां रें सां नि ध प ध
० ० ० ० – ० ० | ० ० ० ० ० ० –
फु ल ति सु में त रु | वे ऽ लीं ऽ व र तीं
\+ ७ | १ ३

सां सां गं गं रें रें सां सां | ध नि सां नि ध प म ग रे ग ||
० ० ० ० ० ० ० ० | ० ० ० ० ० ० ◡ ◡ ◡ ◡
र म वि न य न ह र | ब ह र स हृ द या ऽ ऽ ऽ
\+ ७ | १ ३

आलाप

कुसुमपरिमला—

(१) सा रे ग ऽ ग रे ग प ऽ ध नि॒ ध प म ग म रे सा
० ० – – ० ० ० ० ० – ० ० ० ० ० – ० – –
१ ३ + ७ १ ३

(२) सा रे ग रे ऽ ग प ध नि॒ ध प ऽ ध ग | रे ग प म ग रे सा |
o o o o – o o o o o o o o – | – o o o o o o |
१ ३ + ७ | १ ३ |

(३) सा रे ग रे ग प ध नि सां नि ध प म ग म | रे ग प म ग रे सा |
◡ ◡ o – o o o o o o o o o – o | – o o o o o o |
१ ३ + ७ | १ ३ |

कुसुमपरिमला हरुनी अनिल——

(४) ग प ध नि सां ऽ नि ध | नि सां ऽ सां नि ध प ऽ ग प ध नि
◡ ◡ ◡ ◡ – – o o | o o – o o [illegible] ◡ ◡ ◡ ◡
+ ७ | १ ३

ध प ध ग रे ग प म ग रे सा |
o – o – – ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ o o |
७ १ ३

कुसुमपरिमला——

(५) ग प ध नि सां ऽ नि ध नि सां ऽ सां रें गं रें |
◡ ◡ ◡ ◡ – – o o o o – o o o o |
१ ३ + ७ |

सां सां नि ध प ऽ ग प ध नि॒ ध प ऽ ध ग ऽ | रे ग प म ग रे सा |
– o o o o – ◡ ◡ ◡ ◡ o o – ◡ ◡ o | – o o o o o o |
१ ३ + ७ | १ ३ |

(अंतरा) फुलति सुमें तरु——

(६) सां नि ध प ध नि सां |
o o o o o o – |
१ ३ |

(७) सां नि ध प ऽ ग प ध नि॒ ध प ऽ ध म ऽ रे | ग प म ग रे सा |
o o o o – ◡ ◡ ◡ ◡ o [illegible] ◡ o – | o – o – o o |
१ ३ + ७ | १ ३ |

क्र. ९५९३३

94933

(८) सां रें गं रें सां सां नि ध प ऽ ग प ध नि | सां नि ध प म ग रे सा |
० ० – – – ० ० ० ० – ◡ ◡ ◡ ◡ | ० ० ० ० ० ० ० ० |
१ ३ + ७ | १ ३ |

(९) सां रें गं पं मं गं रें सां ऽ सां नि ध प ऽ ग प ध नि सां गं रें सां |
◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० – ० ० ० ० – ◡ ◡ ◡ ◡ – – – – |
१ ३ + ७ १ ३ |

फुलति सुमें तरुवेलींवरतीं—

(१०) ग प ध नि सां ऽ नि ध नि सां ऽ सां रें नि सां ध
◡ ◡ ◡ ◡ – – ० ० ० ० – ◡ ◡ ◡ ◡ –
+ ७ १ ३

प ऽ ग प ध नि॒ ध प ऽ ध ग रे सा |
– – ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० – – – |
+ ७ १ ३ |

(ताना) कुसुमपरिमला—

(११) ग प ध नि सां रें सां नि ध प म ग रे सा |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० |
१ ३ |

(१२) ग प ध नि सां रें गं रें सां नि ध प म ग रे सा |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ |
१ ३ |

कुसुमप—

(१३) सा रे ग म ग रे ग प ध नि॒ ध प ध नि सां रें
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
७ १

सां नि ध प म ग रे सा
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
३

कुसुमपरिमला हरुनी अनिल—

(१४) सा रे ग रे सा सा सा रे ग प ध नि॒ ध प म ग
+ ७

रे सा सा रे ग प ध नि सां रें सां नि ध प म ग
१ ३

(१५) सा रे ग ग रे ग प प ग प ध ध प ध नि नि
+ ७

ध नि सां सां नि सां रें रें सां नि ध प म ग रे सा
१ ३

राग आसावरी

या रागाची जाति औडव संपूर्ण आहे. गांधार, धैवत, निषाद, हे कोमल. बाकीचे शुद्ध. आरोहांत गांधार, निषाद वर्ज्य. वादी स्वर धैवत, संवादी गांधार. हा राग सकाळीं नऊ ते अकरापर्यंत गातात. उत्तर हिंदुस्थानकडे ऋषभ कोमल घेऊन आसावरी गातात. हा प्रकार आपल्याकडे विशेष प्रचारांत नाहीं. या रागाच्या जवळचा जौनपुरी या नांवाचा राग आहे. त्या रागांत आरोहांत निषाद घेतात.

आरोह:—सा रे म प धृ ऽ सां
o o o o – –

अवरोह:—सां नि॒ ध॒ प म प ध॒ म प ग॒ रे सा
o o o ◡ ◡ ◡ ◡ – – o o

रागाचें मुख्य अंग:—रे म प नि॒ ध॒ प
o o o o – –

राग–स्वर–वाचन

(१) सा रे सा ग॒ रे सा रे म प ध॒ म प ग॒ रे सा
o o – – o o ◡ ◡ ◡ ◡ o o – o o

(२) सा रे म प ग॒ रे म प नि॒ ध॒ प म प ध॒ म प ग॒ रे सा
o o o o – o o – o – o ◡ ◡ ◡ ◡ – – o o

(३) सा रे म प ग॒ ग॒ रे सा ऽ रे म प नि॒ ध॒ प सां नि॒ ध॒ प म प ग॒ रे सा
o o o o o o o – o ◡ ◡ ◡ ◡ – – o o o – o – – o o

(४) सा रे म प ध॒ नि॒ ध॒ प म प सां रें नि॒ ध॒ प ऽ म प सां ध॒ प ग॒ रे सा
o o o o – o – o o o – o o o o – o o o – o – o o

(५) सा रे म प ध॒ प नि॒ ध॒ प सां नि॒ ध॒ प ऽ रें सां नि॒ ध॒ प
o o o o – – o o – o o o – o o o o o –
गं गं रें सां नि॒ ध॒ प म प ग॒ रे सा
o o o – o – o o o – o o

अनुक्रमांक २९९८२
विभाग
क्रमांक
नों. दि.
ग्रंथालय

राग आसावरी

स्वर—मालिका. ताल त्रिताल, मात्रा ८

स्थायी

म म प सां | ध़ प ध़ म प ग़ रे म म प
० ० ० ० | – – ◡ ◡ ० ० ० ० ० –
७ | १ ३ +

म म प प | ध़ म प ध़ म प ग़ ग़ रे रे सा
० ० ० ० | – – ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० –
७ | १ ३ +

सा रे म प | ध़ ध़ सां ग़ रें सां रें सां नि़ ध़ प ||
० ० ० ० | ० ० – ० ० ० ० ० ० ० ० ||
७ | १ ३ + ||

अंतरा

म म प प | ध़ ध़ ध़ सां सां सां रें रें सां
० ० ० ० | – ० ० – ० ० ० ० –
७ | १ ३ +

रें ग़ं रें सां | रें नि़ ध़ प म प सां ध़ प ग़ ग़ रे सा
० ० ० ० | ० ० ० ० ० ◡ ◡ ० ० ० ० ० ०
७ | १ ३ +

सा रे म प ध़ सां | रें ग़ं रें सां रें नि़ ध़ प म ग़ रे सा |
◡ ◡ ◡ ◡ ० ० | ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० |
७ | १ ३ + |

———

राग आसावरी—झपताल मात्रा १०

स्थायी

म प सां ध् प म प ग् ऽ रे सा सा
० ० — — ० ० — — — — — —
रु ऽ धि र कि ऽ ति आ ऽ ज व रि
१ ३ + ८

रे म म प ध् म प ध् सां ध् प ऽ
— — — ० ० — ० ० — — — —
शो ऽ षि लें ऽ ऽ रि ऽ पु ज नीं ऽ
१ ३ + ८

म ऽ प ध् ध् प म प ग् ऽ
— — — — — — — — — —
मा ऽ य श र पं ऽ ज रीं ऽ
१ ३ + ८

रे सा रे ग् ऽ रे सा रे सा ऽ
— — — — — — — — — —
क ण्ह त ले ऽ खं ऽ गु नी ऽ
१ ३ + ८

अंतरा

म म प ध् ध् सां ऽ सां सां ऽ
— — — — — — — — — —
त रि हि क रि पो ऽ ष णा ऽ
१ ३ + ८

ध् ऽ सां सां रें गं रें गं ऽ रें नि् सां रें सां ध् प
— — — ◡ ◡ ० ◡ ◡ ० — ० ० ० ० — —
या ऽ त ना ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ सा ऽ ऽ हु ऽ नी ऽ
१ ३ + ८

गं ऽ गं रें सां नि् सां रें नि् सां ऽ ध् प ऽ
— — — — — ◡ ◡ ० ◡ ◡ ० — — —
पां ऽ ग न च फे ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ डि तों ऽ
१ ३ + ८

मं प सां धु प म प ऽ गु गु रे सा ऽ
○ ○ — — – ◡ ◡ ○ — — — — —
म्हऽ ण वि तोंऽ ऽ ऽ सु त गु णी ऽ
१ ३ + ८

राग आसावरी—ताल त्रिताल, मात्रा ८

स्थायी

ऽ धु म प | सां ऽ नि सां रें गं रें सां नि सां धु प
○ ○ ○ ○ | — – ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○ ○ ○
को ऽ कि | ला ऽ मं ऽ ऽ ऽ जु ल गा ऽ ना ऽ
७ | १ ३ +

म प धु नि ऽ धु | प धु म प गु रे सा ऽ रे गु रे सा |
○ ◡ ◡ ○ ◡ ◡ | ○ ○ ○ ○ — – — – ○ ○ ○ ○ |
ऽ गा ऽ ऽ ऽ उ | नीऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ रं ऽ ज वि |
७ | १ ३ + ७ |

रे म प प म प धु प धु सां सां रें गुं रें सां नि सां ऽ
○ ○ ○ ○ ◡ ◡ ○ ◡ ◡ ○ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○
र सि क म ना ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
१ ३ + ७

अंतरा

ऽ नि धु प धु म | प धु ऽ नि सां सां नि सां सां
○ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ | — — ○ ○ ○ ○ ○ ○ —
ये ऽ ऽ ऽ ऋ | तूं चाऽ आ ऽ ज रा ऽ णा
७ | १ ३ +

ऽ गुं गुं | रें रें सां ऽ नि सां रें सां नि सां धु प म
○ ◡ ○ | ○ ○ — ○ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
ऽ ले इ | अ व नी ऽ भू ऽ ऽ ष णां ऽ ना ऽ ऽ
७ | १ ३ + ७

राग आसावरी—एकताल मध्यलय मात्रा ६

सां नि् रें सा ध् प ग् रे सा रे सा सा
— ◡ ◡ ○ ○ ○ — ◡ ◡ ○ ○ ○
मं जु ऽ ळ सं ऽ गी त ऽ ल ह रि
१ + ३ + ५ ६

रे रे म म प ध् म प ध् सां ध् प म प
○○ ○○ ◡◡○ ◡◡○ ○○ ○○
अ व त र तां ऽ ऽ अ ऽ व णां ऽ त रिं
१ + ३ + ५ ६

ग् ग् ग् ऽ ग् रे रे सा रे सा
— ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ —
को ण मू ऽ ढ ह त भा ऽ गी
१ + ३ + ५ ६

रे म प ध् सां सां रें ग् रें सां नि् सां ध् प
○ ○ ○ ○ — ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ◡ ◡ ○ ○
ह ऽ र्ष भ रें ना ऽ ऽ ऽ च न ऽ करि
१ + ३ + ५ ६

अंतरा

म प ध् ध् ध् सां सां सां
— — — ○ ○ — ○ ○
रु द्रा ला प्रि य तां ड व
१ + ३ + ५ ६

ध् सां सां रें ग् रें सां नि् सां ध् प
— ○ ◡ ◡ ○ ○ — ○ ○ ○ ○
शा र दे ऽ ऽ स वी णा ऽ र व
१ + ३ ५ ६

ग् रें रें सां नि् सां रें सां ध् प प
— ○ ○ — ◡ ◡ ◡ ◡ — ○ ○
कुं ज व ना म ऽ धि ऽ मा ध व
१ + ३ + ५ ६

मम पध् सांसां सांरें सांरें गं रें सां नि् ध् प ||
०० ०० ० ० ० ० ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ||
रमलाऽ घुम वितबांऽऽऽस ऽरिऽ ||
१ + ३ + ५ ६ ||

आलाप

मंजुळ संगीतलहरि——

(१) नि् सा रे नि् ध् ध् सा ऽ |
— — ० ० — ० ० — |
१ + ३ + ५ ६ |

(२) सा रे म प ऽ रे म प ध् म प ग् | ऽ सा रे प ग् ऽ रे रे सा |
० ० ० ० — ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० — | — ० ० ० ० — — ० ० |
१ + ३ + ५ ६ | १ + ३ + ५ ६ |

(३) सा रे म प ध् ध् सां ऽ | सां नि् ध् प म प ध् म प ग् रे सा |
० ० ० ० — — — — | ० ० ० ० ◡ ◡ ◡ ◡ — — ० ० |
१ + ३ + ५ ६ | १ + ३ + ५ ६ |

(४) सा रे म प ध् ध् सां ऽ रें नि् | ध् प म ध् प सां नि् ध् प ग् रे सा
० ० ० ० — ० ० — ० ० | ० ० ० ◡ ◡ ० ० ० ० — ० ०
१ + ३ + ५ ६ | १ + ३ + ५ ६

(५) रे म प ध् म प ध् ध् सां ऽ | म प नि् सां रें गं ऽ रें
◡ ◡ ◡ ◡ ० ० — — — — | ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० —
१ + ३ + ५ ६ | १ + ३

सां रें नि् ध् प | ऽ म ध् प सां ध् ऽ प ग् रे सा |
— ० ० ० ० | — ० ◡ ◡ ० ० ० ० — ० ० |
+ ५ ६ | १ + ३ + ५ ६ |

(६) रे म प ध् म प नि् ध् प म प ध् | सां ऽ सां रें गं
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० — — ० ० — | — — ◡ ◡ ०
१ + ३ + ५ ६ | १ + ३

रें सां रें नि् | ध् प म ध् प सां नि् ध् म प ग् रे सा |
— — ० ० | ० ० ० ◡ ◡ ० ० ० ◡ ◡ — ० ० |
+ ५ ६ | १ + ३ + ५ ६ |

अंतरा

रुद्राला प्रिय तांडव—

(७) सां ध् ध् सां रें नि् ध् म प ध् सां |
— ० ० — ० ० ० ० ◡ ◡ ०
१ + ३ + ५ ६

(८) म प नि् सां रें गं रें सां रें नि् ध् म प सां |
◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० ० ० ० ◡ ◡ —
१ + ३ + ५ ६

(९) म प नि् सां रें गं ऽ सां रें पं गं ऽ रें सां |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० ० – ० ०
१ + ३ + ५ ६

(१०) म प प ध् ऽ ध् सां सां रें गं रें सां | रें नि् ध् म ऽ प ग् रे सा
० ० ० ० ० ० — ◡ ० ० ० | ० ० ० ० ० ० — — —
१ + ३ + ५ ६ | १ + ३ + ५ ६

(ताना) मंजुळ संगीतलहरि—

(११) सा रे म प नि् नि् ध् प म प नि् सां रें गं रें सां नि् ध प म ग् रे सा |
◡ ०
१ + ३ + ५ ६

(१२) सा रे म ग् रे सा रे म प ध् म प नि् नि् ध् प म ग रे सा नि् सा ऽ |
◡ ०
१ + ३ + ५ ६

(१३) सा रे म प रे म प ध् म प नि् सां रें गं रें सां नि् ध् प म ग् रे सा |
◡ ०
१ + ३ + ५ ६

(१४) ग ग रे सा प प म ग रे सा नि नि ध प म ग रे सा सां रें सां नि ध प
१ + ३ + ५ ६

म ग रे सा मं गं रें सां नि ध प म ग रे सा सा रे म प ध सां
१ + ३ + ५ ६

(१५) नि नि ध प म ग रे सा सां रें सां नि ध प म ग रेसामंगं रेंसांनिध
१ + ३ + ५ ६

प म ग रे सा रे म प ध म प सां म प सां म प सां
१ + ३ + ५ ६

राग बिंद्रावनी सारंग

हा राग औडव—औडव जातीचा आहे, सर्व स्वर शुद्ध लागतात, अवरोहांत कोमल निषाद घेतात, वादी स्वर ऋषभ आणि संवादी पंचम मानतात. गांधार धैवत वर्ज्य. गाण्याची वेळ दुपारीं ११ ते २ पर्यंत आहे.

आरोहः—निं सा रे म प नि सां
o oooo o –

अवरोहः—सां नि॒ प म रे सा
o ooo– –

रागाचें मुख्य अंगः—निं सा रे म रे ऽ प म रे निं सा.
o o–oo–oo– o –

राग—स्वर—वाचन

(१) सा निं सा ऽ रे म रे सा ऽ रे म प म प नि॒ म प रे म रे सा ऽ
– o o –oooo –oo–oo ‿‿oooo o –

(२) सा निं सा ऽ पं निं सा रे म रे सा ऽ निं सा रे म प म प ऽ
– o o –oo – oooo – o ooo–oo –
नि॒ प म रे निं सा
ooo– o –

(३) निं सा रे म रे म प नि नि सां ऽ सां रें नि सां नि॒ प म रे निं सा
o ooo–oo –o –o –‿‿ o o–o– o –

(४) निं सा रे म रे म प नि॒ म म रे म रे म प नि नि सां ऽ सां नि॒
‿ ‿‿‿–oo ‿‿ooo–oo– o – ooo
प नि॒ प म रे म रे निं सा
o ooo–o– o –

(५) म म प प नि नि सां ऽ नि रें सां रें मं रें सां ऽ रें नि सां
oooo – oo – oo – oo o o– ‿‿ o
नि॒ प म प सां नि॒ प म रे प म रे सा
oooo – o–o–oo– –

राग विं. सारंग—स्वर–मालिका–ताल–त्रिताल मात्रा ८

स्थायी

रें सां नि़ प म रे सा | रे ऽ सा ऽ
० — ० ० ० ० ० | — — — —
\+ ७ | १ ३

निं निं सा पं निं सा | रे म रे सा निं सा
० ० — ० ० — | ० — ० — ० ०
\+ ७ | १ ३

निं सा रे म प नि सां रें | सां रें नि सां प नि़ म प ||
० ० ० ० ० ० ० ० | ० ० ० ० ० ० ० ० :||
\+ ७ | १ ३

अंतरा

म म म प प नि | प नि सां नि रें सां
— ० ० ० ० — | ० ० — ० ० —
\+ ७ | १ ३

रें मं रें सां ऽ नि सां | प नि़ म प रे म रे सा
० ० ० ० ० ० — | ० ० ० ० ० ० ० ०
\+ ७ | १ ३

नि सा रे म प नि सां रें | सां रें सां नि प म रे सा निं सा |
० ० ० ० ० ० ० ० | ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० ० ० |
\+ ७ | १ ३

राग वृं. सारंग—झपताल मात्रा १०

स्थायी

रे म प नि प म रे सा रे ऽ निं सा ऽ | निं ऽ पं निं सा
o o o o o o — — — — — — — | — — — — —
सा ऽ ऽ ऽ न ऽ फु ल पां ऽ ख रूं ऽ | वं ऽ द्य म ज
२ ३ + ८ | १ ३

रे म प म रे सा निं सा | म ऽ रे म प म प नि नि प म प प |
o o o o o o — — | — — — — — o o o o o o — —
गु ऽ रु ऽ प ऽ री ऽ | ही ऽ शि ला ऽ क ऽ ठि ऽ ण ऽ प रि |
+ ८ | १ ३ + ८

प नि सां रें सां नि प म नि नि प म रे सा निं सा ||
o o o o o o — — o o o o o o — —
प ऽ द्दु ऽ ड ऽ लें ऽ ती ऽ ऽ ऽ व ऽ री ऽ ||
१ ३ + ८

अंतरा

नि नि प म रे म प नि प नि सां नि सां ऽ | प नि सां रें रें
o o o o o o — o o — — — — — | — — — — —
चि ऽ मु ऽ क ऽ ला ऽ ऽ जी ऽ व हा ऽ | वृ ऽ त्ति प रि
१ ३ + ८ | १ ३

नि सां रें सां नि प | प रें सां रें नि सां ऽ नि म प |
— — o o — — | — — — — — — — — — —
हां ऽ स ऽ री ऽ | क ठि ण कि ति भू ऽ मि ज रि |
+ ८ | १ ३ + ८

प नि सां रें सां नि प म नि नि प म रे सा निं सा |
o o o o o o — — o o o o o o — —
या ऽ ऽ ऽ स ऽ कु सु मा ऽ ऽ ऽ प ऽ री ऽ |
१ ३ + ८

राग त्रिं. सारंग—त्रिताल मात्रा ८

स्थायी

रे नि़ प म प म रे सा रे | प ऽ म रे म सा रे निं निं सा
० ० ◡ ◡ ० ० ० ० | – ० ० ० ० ० ० ० ० –
अं ऽ ग ऽणीं ऽ म म कि | तीऽहां ऽस ळीं ऽ सु म नें
+ ७ | १ ३ +

म रे प म नि प सां | सां रें सां नि़ प नि़ प म रे म रे सा निं सा ||
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० | ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० ०
हो ऽ ऽ ऽ तीं ऽ ऽ | गो ऽ ऽ ऽ ड ऽ चि ऽमु ऽ क ऽ ळीं ऽ
७ | १ ३

अंतरा

म प नि़ प प प नि़ प म रे म | प नि नि नि नि सां सां
◡ ◡ ० ० ० ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० | ० ० ० ० ० ० –
दोऽ ऽ प्र ह रां ऽ ऽ ऽ चें ऽ | जीऽ व न ज ग ळीं
+ ७ | १ ३

नि सां रें मं रें सां सां रें नि सां नि़ प | रे म प नि़ प म
◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० | ◡ ◡ ◡ ◡ ० ०
सौ ऽ ऽ ऽ र भ अ ऽ वि ऽ र त | दे ऽ ऽ ऽ उ नि
+ ७ | १

रे म रे सां निं सा ||
◡ ◡ ◡ ◡ ० ०
सु ऽ क ऽ ळीं ऽ
३

आलाप

अंगणीं मम किती हांसलीं—

(१) सा ऽ पं निं सा | रे म रे सा ऽ निं सा
– – ० ० – | ० ० ० ० ० ० –
+ ७ | १ ३

अंगणीं मम कि—

(२) निं सा रे म रे ऽ रे म प ऽ म प | नि॒ म प रे म रे सा निं सा
० ० ० ० – – ० ० – – ० ० | ◡ ◡ ० ० ० ० ० ० ०
१ ३ + ७ | १ ३

(३) निं सां रे म प ऽ म प नि नि सां ऽ | रें नि सां नि॒ प म रे निं सा |
० ० ० ० – – ० – ० ० – | ◡ ◡ ० ० ० ० ० ० ० ०
१ ३ + ७ | १ ३

अंगणीं मम किती हांसलीं—

(४) निं सा रे म प नि ऽ नि सां ऽ | सां रें मं रें निं सां
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० – | ० ० – – ० ०
+ ७ | १ ३

ऽ सां रें नि सां नि॒ प | नि॒ प म प रे म रे सा निं सा |
– – ◡ ◡ ० ० ० | ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० ० ०
+ ७ | १ ३

(५) निं सा रे म प ऽ | रे म प ऽ म प नि नि सां ऽ सां |
० ० ० ० – – | ० ० – – ० ० – ० ० – –
+ ७ | १ ३ + ७

रेंनिसांनि॒पऽ नि॒ प म प सां नि॒ प ऽ नि॒ म प | रे म रे सा ऽ निं सा
◡ ◡ ० ० ० – ◡ ◡ ◡ ◡ – ० ० – ◡ ◡ ० | ० ० ० ० ० ० –
१ ३ + ७ | १ ३

अंतरा

दों प्रहरांचें जीवन जगलीं—

(६) सां ऽ रें सां नि॒ प नि सां रें ऽ नि सां |
– – ० ० – ० ० ० ० ० ० – |
+ ७ १ ३ |

(७) सां ऽ प नि सां | रें मं रें सां ऽ नि सां |
– – ० ० – | ० ० ० ० ० ० – |
+ ७ | १ ३ |

(८) म प नि सां रें ऽ सां रें | मं रें नि सां ऽ |
◡ ◡ ◡ ◡ – – o o | – – o o – |
+ ७ | १ ३ |

दो प्रहरांचें—

(९) सां नि॒ प ऽ म प नि नि सां ऽ सां रें | मं रें नि सां ऽ |
o o – – oo – o o – o o | – – o o – |
१ ३ + ७ | १ ३ |

दो प्रहरांचें जीवन जगलीं—

(१०) निं सा रे म प नि सां ऽ नि॒ प | नि सां ऽ सां रें नि सां
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ o – o o | o o – – ◡ ◡ o
+ ७ | १ ३

नि॒ प ऽ नि॒ प म प सां | नि॒ प म रे निं सा
o o – ◡ ◡ ◡ ◡ – | o – o – o o
+ ७ | १ ३

(ताना) अंगणीं मम कि—

(११) निं सा रे म प म रे म प नि सां नि॒ प म रे सा |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ |
१ ३ |

(१२) निं सा रे म प नि सां रें सां नि॒ प म रे सा निं सा |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ |
१ ३ |

अंगणीं मम किती हांसलीं—

(१३) निं सा रे म प रे म प नि सां म प नि सां | रें सां रें
◡ ◡ ◡ ◡ o ◡ ◡ ◡ ◡ o ◡ ◡ ◡ ◡ | o ◡ ◡
+ ७ | १

सां नि॒ प नि॒ प म रे म रे सा निं सा |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ |
३ |

(१४) निं सा रे म रे सा निं सा रे म प म रे सा निं सा
+ ७

निं सा रे म प नि सां नि प नि प म रे म रे सा |
१ ३

अंगणीं मम कि—

(१५) म म रे म म रे म म रे सा निं सा नि नि प नि नि प नि नि
१ ३ +

प म रे सा निं सा मं मं रें मं मं रें |
७

मं मं रें सां नि सां रें रें सां नि प नि प म रे सा |
१ ३

राग बिं. सारंग—द्रुत एकताल मात्रा ६

स्थायी

प नि सां रें नि सां नि़ प प नि़ प म रे म निं सा
◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○
पा ऽ ऽ ऽ हु नि न व मे ऽ ऽ ऽ घ ड दि त
१ + ३ + ५ ६

रे म म प प नि सां रें नि सां नि़ प
– ○ ○ – ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○
ना च क री मो ऽ ऽ ऽ र मु दि त
१ + ३ + ५ ६

रे म प नि़ प म प नि़ प म रे निं सा
○ ○ ○ ○ ○ ○ ◡ ◡ ◡ ◡ – ○ ○
गो ऽ ड नि ळ्या ऽ ग ऽ ग ऽ ना प रि
१ + ३ + ५ ६

रे रे म म प प प नि सां रें नि सां नि़ प
○ ○ ○ ○ ○ ○ ◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○
म उ म ख म ल कं ऽ ऽ ऽ ठिं खु ल त
१ + ३ ५ ६

अंतरा

म म प नि़ प नि सां नि सां
○ ○ – ○ ○ – ○ ○ –
ब हु रं गी ऽ र म्य पि सें
१ + ३ + ५ ६

नि सां रें मं रें सां नि सां रें सां नि सां नि़ प
◡ ◡ ◡ ◡ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
ला ऽ ऽ ऽ वि ति म ज म धु र पि सें ऽ
१ + ३ + ५ ६

प रें सां नि॒ प नि॒ म प
ऽ ऽ ऽ ० ० ० ० ऽ
र त्नां चें छ ऽ त्र जणूं
१ + ३ + ५ ६

प नि सां रें नि सां नि॒ प प नि॒ प म रे म रे सा निं सा
ᵕ ᵕ ᵕ ᵕ ० ० ० ० ᵕ ᵕ ᵕ ᵕ ᵕ ᵕ ᵕ ᵕ ० ०
घे ऽ ऽ ऽ उ नि व निं हा ऽ ऽ ऽ मिऽ र ऽ वि त
१ + ३ + ५ ६

राग भीमपलासी

हा राग औडव संपूर्ण जातीचा आहे. आरोहांत ऋषभ धैवत वर्ज्य. गांधार निषाद कोमल, बाकीचे स्वर शुद्ध. वादी स्वर मध्यम, संवादी षड्ज. गाण्याची वेळ दिवसां तीन वाजल्यापासून सहा वाजेपर्यंत.

आरोह—निं् सा ग् म प नि् सां
o o o o o o —

अवरोह—सां नि् ध प म प ग् म ग् रे सा
o o o o o o o o o o --

रागाचें मुख्य अंग—निं् सा म ग् ऽ प म ग् म ग् रे सा
o o o o - o o - o o - —

राग–स्वर–वाचन

(१) निं् सा म ग् म प म ग् म ग् रे सा
o o o - o - o - o o - o

(२) निं् सा ग् म प ग् म प नि् ध प म प ग् म ग् म ग् रे सा
o o o o o - o o — - o o o - o - o - o o

(३) निं् सा म ग् रे सा निं् सा ग् म प नि् ध प म प ग् सा ग् म ग् रे सा
o o o o o — o o o o o - o o o o - o o o o - —

(४) निं् सा ग् म प नि् ऽ नि् नि् प नि् सां सां नि् ध प म ग् सा ग् म ग् रे सा
◡ ◡◡◡o o - o o o o — o o o o o - ◡◡◡◡ - o

(५) प म ग् म प नि् ऽ नि् नि् प नि् सां प नि् सां गं् रें सां सां नि्
◡◡◡◡ o o - o o o o — ◡◡ ◡◡ — — o o

ध प म प ग् सा ग् म ग् रे सा
o o o o - o o o o - o

राग—भीमपलासी, स्वर मालिका. ताल—त्रिताल मात्रा ८

स्थायी

म प प प ग़ म ऽ म म नि़ सा सा
\+ ७

प ऽ प ऽ नि़ ध प ग़ म ग़ म नि़ सा नि़ सा
१ ३ + ७

नि़ सा ग़ म प नि़ ध प म प ग़ म ग़ रे सा
१ ३

अंतरा

प प प प ग़ म म म प नि़ नि़ नि़ सां सां सां सां
१ ३ + ७

नि़ सां मं ग़ं रें सां नि़ सां रें सां नि़ ध प म प नि़ नि़ ध प म प ग़ म प ग़ रे सा
१ ३ + ७

नि़ सा ग़ म प नि़ ध प म प ग़ म ग़ रे सा
१ ३

राग भीमपलासी–ताल झपताल मात्रा १०

स्थायी

नि़ सा म ग़ रे सा सा रे सा नि़ धं पं
न ऽ य ऽ न ह र व द न ज णुं
१ ३ + ८

मं पं सा निं निं निं निं पं निं सा ग रे सा ऽ
० ० ० ० — — — ० ० ० ० — — —
कऽ म ऽ ल न व उऽ म ऽ ल लें ऽ
१ ३ + ८

रे ऽ निं सा ऽ म ग म प ऽ
— — — — — — — — — —
याऽ ह तां ऽ बाऽ ळ हा ऽ
१ ३ + ८

ग म प नि प म म प ग ऽ सा ग म ग रे सा
० ० ० ० ० ० — — — — ‿ ‿ ‿ ‿ — —
हृ ऽ द ऽ य ऽ किति रं ऽ ग ऽ ऽ ऽ लें ऽ
१ ३ + ८

अंतरा

नि नि प म प ग म प नि नि सां ऽ
० ० ० ० — — — — — — — —
वि ऽ म ऽ ल मृदु म धु र जें ऽ
१ ३ + ८

प नि सां गं - रें सां ऽ नि ऽ सां नि - ध प
० ० ० ० — — — — — ० ० — —
स्मिऽ त ऽ ज गीं ऽ कों ऽ द ऽ लें ऽ
१ ३ + ८

नि ऽ नि नि नि प नि सां नि ध प ऽ
— — — — — ० ० ० ० — — —
ए ऽ क व टु नी ऽ ऽ ऽ क सें ऽ
१ ३ + ८

ग म प नि ध प म प ग सा ग मं ग रे सा ऽ
० ० ० ० ० ० — — — ‿ ‿ ‿ ‿ — — —
याऽ ऽ ऽ मु ऽ खीं ऽ प्र ग ऽ ऽ ऽ ट लें ऽ
१ ३ + ८

राग भीमपलासी—ताल त्रिताल मात्रा ८

स्थायी

सा म ग़ रे रे | सा ऽ नि़ सा ग़ म प ग़ म प नि़ प नि़ |
० ० ० ० ० | — — ० ० ० ० ० — ० ० ० ० ० |
जी ऽ व सु म | ना ऽ च र णों ऽ ऽ ठा व दे ऽ पु र |
७ | १ ३ + ७ |

प नि़ सां रें नि़ सां नि़ ध म प म ग़ रे सा |
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० ◡ ◡ ० — |
वी ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ म न का ऽ म ऽ ना ऽ |
१ ३ + |

अंतरा

प ध प म ग़ म प नि़ | नि़ ऽ प नि़ नि़ सां रें सां ऽ
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० | — ० ० ० ० ० ० — ०
ज ऽ रि ऽ न ऽ सु ख | वी ऽ रं ऽ ग न य नां ऽ
७ | १ ३ +

प नि़ सां ग़ं रें | सां ऽ प नि़ सां रें सां नि़ ध प ऽ
० ० ० ० ० | — ० ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० — ०
सौ ऽ र भा ऽ | नैं ऽ म ऽ न ऽ र मे ऽ ना ऽ.
७ | १ ३ +

नि़ ऽ नि़ नि़ नि़ | नि़ ऽ प नि़ सां नि़ ध प म ग़ रे सा ऽ |
० ० ० ० ० | — ० ◡ ◡ ० ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ — ० |
भ ऽ क्ति म धु | ला ऽ वा ऽ ऽ ण ऽ मु ऽ ळि ऽ ना ऽ |
७ | १ ३ + |

आलाप

जीवसुमना—

(१) नि़ नि़ प़ नि़ सा |
— — ० ० ० |
३ + |

(२) निं नि़ पं निं सा ऽ पं निं | सा ग ऽ सा ग म ग रे सा
– – o o – – o o | o o – o o o o – o
३ + ७ | १ ३ +

(३) नि़ सा ग म प ऽ ग म प नि़ ऽ ध | प म प ग सा ग म ग रे सा
o o o o – – ◡ ◡ ◡ ◡ o o | – o o – ◡ ◡ ◡ ◡ – o
३ + ७ | १ ३ +

(४) निं सा ग म प नि़ ऽ प नि़ सां ऽ | सां नि़ ध प म ग रे निं सा
◡ ◡ ◡ ◡ o o – o o – – | o o o o o – o o –
३ + ७ | १ ३ +

(५) निं सा ग म प नि़ ऽ नि़ नि़ प नि़ सां | ऽ प नि़ सां गं ऽ रे |
◡ ◡ ◡ ◡ o o – o o o o – | – ◡ ◡ ◡ ◡ – –
३ + ७ | १ ३ |

सां ऽ रें सां नि़ ध | प म प ऽ ग म ग रे सा |
– – ◡ ◡ – o | – o o o o – o o o
+ ७ | १ ३ + |

अंतरा

जारं न सुखवा:—

(६) निं सा ग म प नि़ सां |
o o o o o o o
३ + |

(७) ग म प नि़ सां गं रें सां |
◡ ◡ ◡ ◡ o o – o
३ + |

(८) ग म प नि़ सां गं मं गं रें सां |
◡ ◡ ◡ ◡ o o o o ◡ ◡
३ + |

जरि न सुख:——

(९) ग म प नि़ सां ऽ नि़ प नि़ सां |
◡ ◡ ◡ ◡ – – o o o –
१ ३ + |

(१०) नि नि प नि सां प नि सां रें | ऽ सां रें नि सां नि ध प ऽ
३ + ७ | १ ३ +

ताना

जीवसुमः—

(११) निं सा ग म प म ग म प नि सां नि ध प म ग रे सा निं सा ऽ |
१ ३ + |

(१२) निं सा ग म प म ग म प नि सां गं रें सां नि ध प म ग रे सा
१ ३ +

(१३) नि नि ध प म ग रे सा सां रें सां नि ध प म ग रे सा निं सां ऽ |
१ ३ + |

जीवसुमनाऽः—

(१४) निं सा ग म प म ग रे सा निं सा ग म प नि ध प म ग रे सा |
३ + ७ |

निं सा ऽ नि सा ग म प नि सां रें सां नि ध प म ग रे सा ऽ |
१ ३ + |

(१५) नि नि ध प म ग रे सा सां रें सां नि ध प म ग रें सा ऽ
३ + ७

मं गं रें सां | नि ध प म ग रे सा नि सा ग म प नि सां प नि सां ||
| १ ३ + ||

राग भीमपलासी—द्रुत एकताल मात्रा ६

स्थायी

नि् सां रें सां नि् ध ऽ म प सां नि् सां ऽ सां
◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० ० ० ० ० ० ०
डं ऽ ऽऽ च डं ऽ च अं ऽ त रीं ऽ ळि
१ + ३ + ५ ६

नि् सां रें सां नि् ध प म प ग् म ग् म प
◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० – ० ◡ ◡ –
घे ऽ ऽऽ स ऽ दा ऽ भ रा रि हा ऽ ऽ
१ + ३ + ५ ६

अंतरा

नि् प ग् ऽ म प नि् सां रें नि् सां ऽ
– ० ० ० ० ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० –
धां व अं ऽ ब रीं ऽ ऽऽ ज री ऽ
१ + ३ + ५ ६

प नि् सां रें सां नि् ऽ सां नि् ध नि ध प ऽ
◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ◡ ◡ – ◡ ◡ ० –
दृ ऽ ऽ ऽ ष्टि भू ऽ व ऽ री ध ऽ रीं ऽ
१ + ३ + ५ ६

नि् नि् नि् ऽ नि् प नि् सां नि् ध प म प
– ० ० ० ० ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ०
ध्ये यं सा ऽ धि तां ऽ ऽ ऽ प्र पं ऽ च
१ + ३ + ५ ६

प नि् सां नि् ध प ध प म प ग ग् प म ध प
◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० ० ० ० ० ◡ ◡ ◡ ◡
ने ऽ ऽ ऽ ट का ऽ क री ऽ प हा ऽ ऽ ऽ ऽ
१ + ३ + ५ ६

राग भैरवी

या रागाची जाती संपूर्ण आहे. या रागास सर्व स्वर कोमल लागतात. ऋषभ व मध्यम क्वचित् प्रसंगीं तीव्र घेतात. याचा वादी स्वर मध्यम व संवादी षड्ज मानतात. हा राग सकाळीं सहा ते दहापर्यंत गातात.

आरोहः—सा रे ग म प ध नि सां
o o o o o o o —

अवरोहः—सां नि ध प म ग रे सा
o o o o o o o —

रागाचें मुख्य अंगः—ग म ग सा रे सा ध नि सा
o o — o o — o o —

राग–स्वर–वाचन

(१) सा सा रे सा धं निं सा ग म ग प म ग रे सा
— o o — o o — — o — o o — o —

(२) निं सा ग म प प ध नि ध प म ग सा ग म प ग सा रे सा
o o o o — o o — o — o — o o o o — o o —

(३) सा ध प ध म प ग म ध नि ध नि सां सां नि ध प म ग म नि ध प
o o o o o o o o — o — o — o o o o o o o o o o
म ग रे सा
o o o o

(४) ध म ग म ध नि सां नि रें सां सां रें गं रें सां नि ध प म ग
— — o o o o o — o o — o o — o o o o o o —
म नि ध प म ग रे सा
o o o o o o o —

(५) निं सा ग ग रे सा निं सा ग म प ग म ग रे सा ऽ निं सा ग म
o o o o o o — — o o o — o o o o
प ध नि सां नि ध प म ग रे सा
o o o — o — o o — o —

राग भैरवी, स्वर मालिका—ताल त्रिताल, मात्रा ८

स्थायी

ध् ऽ म ग् म ध् ग् म ग् रे् सा ध् नि् |
१ ३ + ७

सा ग् म ध् नि् ध् नि् ध् नि् सां |
१ ३ + ७

नि् रें सां नि् ध् नि् ध् प म ध् प म ग् रे् सा ||
१ ३ + ७

अंतरा

ध् ध् ध् ध् म ग् म | ध् नि् सां नि् रें सां सां रें गं मं गं रें सां |
+ ७ | १ ३ + ७

नि् रें सां नि् ध् प म ग् म नि् ध् प म ग् रे् सा |
१ ३ + ७

सा सा ग् ग् म म ध् ध् नि् नि् सां सां नि् रें सां नि् ध् प म ग् ||
१ ३ + ७

राग भैरवी–झपताल मात्रा १०

स्थायी

प ध् नि् सां प ध् प ध् प म ग् म रे् सा
० ० ० ० – – – ० ० ० ० – – –
हं ऽ ऽ ऽ स ख ग मं ऽ ऽ ऽ ड लीं ऽ
१ ३ + ८

रे ऽ नि् सा ऽ सा ग् म प म ग् रे् सा
– – – – – ० ० ० ० ० ० – –
चं ऽ द्र ता ऽ रा ऽ ऽ ऽ ग ऽ णीं ऽ
१ ३ + ८

प नि् ध् प म ग् म ऽ ग् सा ग् म म
० ० ० ० ० ० – – – – – – –
ज ऽ न ऽ प ऽ दां ऽ मा ऽ जिं म म
१ ३ + ८

प ध् नि् सां ऽ प ध् प म ग् प म ग् म रे् सां ऽ
◡ ◡ ◡ ◡ – – – ० ० ◡ ◡ ◡ ◡ – – – –
हिं ऽ ऽ ऽ ऽ द हो ऽ ऽ ता ऽ ऽ ऽ ऽ गु णीं ऽ
१ ३ + ८

अंतरा

ध् ऽ ध् ध् ध् ध् प ग् म ध् प ऽ
– – – – ० ० ० ० ० – – –
हा ऽ य प रि आ ऽ ऽ ऽ ज ला ऽ
१ ३ + ८

ध् प ध् म म म सा ग् म प ग् म ऽ
० ० – – – – ० ० ० ० – – –
तो ऽ ऽ चि ब हु गां ऽ ऽ ऽ ज ला ऽ
१ ३ + ८

ग् ग् ग् ग् ऽ सा ग् म प ग् म ऽ
– – – – – ० ० ० ० – – –
अ व क ळा ऽ त्या ऽ ऽ ऽ ज ळा ऽ
१ ३ + ८

प ध् नि् सां प ध् प म प म ग् म ऽ रे् सां ऽ
o o o o – – o o ◡ ◡ ◡ ◡ – – – –
शं ऽ ऽ ऽ ख ला ऽ ऽ बं ऽ ऽ ऽ ऽ ध नीं ऽ
१ ३ + ८

राग भैरवी—त्रिताल मात्रा ८

स्थायी

रे् सा रे् नि् सा सा ग् रे् सा नि् सा धं् धं् नि् | ग् रे ग्
o o o o o o ◡ ◡ ◡ ◡ o o o o | o o –
दि न म णि कि र णीं ऽ ऽ ऽ ऽ उ ज ळि | ध र णी
३ + ७ | १

रे् सा रे् नि् सा सा ग् रे् सा नि् सा |
o o o o o o o o o o – |
वि क स ति कि ति न व कु सु में |
३ + ७ |

धं् नि् सा धं् धं् पं | किरणीं
– o o o o – |
र म्य उ प व नीं |
१ ३ | +

अंतरा

सा सा रे् नि् सा ग् म | प ध् प म रे म ग्
– o o o o o o | o o o o o o –
स्वा तं ऽ त्र्या ऽ चा ऽ | सू ऽ र्य उ ग व ला
+ ७ | १ ३

सा सा सा रे् म रे् सा | धं् धं् नि् सा धं् धं् पं || किरणीं
o o o o – o o | o o o o o o – ||
प र व श ते चीं ऽ | वि र ळी ऽ र ज नी ||
+ ७ | १ ३ || +

राग भैरवी—द्रुत एकताल मात्रा ६

स्थायी

सा ग॒ म प ग॒ म रे॒ नि॒ सा रे॒ ग॒ रे॒ सा नि॒ सा
शी ऽ ऽ ऽ ळ घ ना ऽ ना ऽ ऽ हि मो ऽ ळ
१ + ३ + ५ ६

प प ध॒ नि॒ ध॒ प म ग॒ म प ध॒ प म ग॒ रे॒ सा नि॒ सा
र त्नां ऽ ऽ ऽ च्या ऽ रा ऽ ऽ ऽ शि ऽ फो ऽ ऽ ऽ ळ
१ + ३ + ५ ६

प प प प प ध॒ नि॒ ध॒ प ध॒ प म ग॒ म
सां भा ळि न नि ऽ धि ऽ मा ऽ ऽ ऽ झा ऽ
१ + ३ + ५ ६

सा ग॒ म प ग॒ म रे॒ ग॒ सा रे॒ नि॒ सा
कु र वं ऽ डु नि त नु वि लो ऽ ळ
१ + ३ + ५ ६

अंतरा

ध॒ म ध॒ ऽ नि॒ सां सां ध॒ नि॒ सां रें॒ सां सां
ध्ये य थो ऽ र हृ दिं ठे ऽ ऽ ऽ वि न
१ + ३ + ५ ६

नि॒ नि॒ सां ऽ सां सां गं॒ रें॒ सां नि॒ रें॒ सां नि॒ ध॒ प
दे व तो ऽ चि म ऽ म ऽ मा ऽ ऽ ऽ नि न
१ + ३ + ५ ६

प प प प प प नि॒ ध॒ प म ध॒ प म ग॒ म
जी व न सु म प ऽ दिं ऽ वा ऽ ऽ ऽ हि न | किरणीं
१+ ३ + ५ ६ | +

सा ग॒ म प ग॒ म सा रे॒ ग॒ सा रे॒ नि॒ सा ||
० ० ० ० ० ० ◡ ◡ ० ० ० ० ०
थी ऽ ला ऽ चे ऽ हे ऽ ऽ चि बो ऽ ल ||
१ + ३ + ५ ६

राग भैरवी—त्रिताल मात्रा ८

स्थायी

रे॒ सा ध॒ नि॒ | सा ऽ सा रे॒ ग॒ म म सा रे॒ सा नि॒ |
० ० — ० | — — ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ० ० —
चु क लों ज | री ऽ आ ऽ ऽ ऽ ई ऽ ऽ ऽ ऽ |
७ | १ ३ +

सा प प प | प ध॒ नि॒ ध॒ प म ग॒ म प ग॒ म रे॒ सा ||
० ० ० ० | ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० ◡ ◡ ० ० ० ० —
को ऽ ण कु | शीं ऽ ऽ ऽ म ज तु ऽ ज वि ण घे ई ||
७ | १ ३ +

अंतरा

म ध॒ नि॒ सां सां सां | नि॒ नि॒ रे॒ सां नि॒ ध॒ नि॒ ध॒ प |
० — ० — ० ० | ० ० ० ० ◡ ◡ ◡ ◡ —
अ जा ण मीं तु ज | ब हु अ व ग ऽ णि ऽ लें |
+ ७ | १ ३

प प प प प ध॒ नि॒ सां ध॒ नि॒ | ध॒ नि॒ ध॒ म प ध॒ प ध॒ ऽ |
० ० ० ० ◡ ◡ ◡ ◡ ० ० | ० ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ ०
वि स रु नि सा ऽ ऽ ऽ रें ऽ | जा ऽ ऽ ई द ऽ या ऽ ऽ |
+ ७ | १ ३

ग॒ ग॒ म ग॒ म सा ||
० ◡ ◡ ◡ ◡ ०
ऽ क ऽ री ऽ ऽ ||
+

आलाप

चुकलों जरी:—

(१) धं निं सा रे सा रे निं रे सा |
३ + |

(२) सा ग म प ग म रे ग सा |
३ + |

(३) सा ऽ निं धं निं सा ऽ निं सा | ग म ध प ऽ म ग रे सा |
३ + ७ | १ ३ + |

(४) निं सा ग म प ऽ प ध नि | ध प म ग सा ग म प ग म रे ग सा |
३ + ७ | १ ३ + |

(५) निं सा ग म प ऽ ध प म | ग सा ग म प ग म रे ग सा रे सा |
३ + ७ | १ ३ + |

'चुकलों ज' म्हणून:—

(६) निं सा ग म प ध नि सां ऽ नि रे सां ऽ सां नि ध प |
१ ३ + ७ |

म ग ऽ सा ग म प ग म रे ग सा |
१ ३ + |

(७) निं सा ग म प ध नि सां ऽ नि रें सां | ऽ सां रें गं मं गं
३ + ७ | १ ३

ऽ सां रें नि ध म | ग सा ग म प ग म रे ग सा |
+ ७ | १ ३ + |

अंतरा

अजाण मीं तुज बहु अवगणिलें:—

(८) सा ग़् ग़् म म ध़् | ऽ ध़् नि़् ध़् नि़् सां |
\+ ७ | १ ३ |

(९) सां नि़् ध़् प म ग़् म | ध़् ध़् नि़् ऽ नि़् सां |
\+ ७ | १ ३ |

" अजाण " म्हणून:—

(१०) सां ऽ | नि़् ध़् नि़् सां सां रें ग़ं मं सां रें नि़् ध़् ऽ म ग़् |
७ | १ ३ + ७ |

सा ग़् म प ग़् म ऽ रे ग़् सा |
१ ३ |

(ताना) चुकलों जरी:—

(११) नि़् सा ग़् म प ध़् प म ग़् म ग़् रे सा |
३ + |

(१२) ग़् म प ध़् नि़् सां नि़् ध़् प म ग़् रे सा |
३ + |

चुकलों ऽ म्हणून

(१३) ग़् म प ध़् प म ग़् म प ध़् नि़् सां नि़् ध़् प म ग़् रे सा |
१ ३ + |

२८५११ (भा.वा.) १५१ २१।८।५१

(अंतरा) अजाण मीं तुज बहु अवः—

(१४) सा रे ग म रे ग म प ग म प ध म प ध नि प ध नि सां
३ + ७

ध नि सां रें | नि सां ध नि प ध म प ग म रे ग सा रे नि सा |
१ ३

अजाण मीं तुजः—

(१५) नि सा ग म प ध नि सां रें सां नि ध नि सां नि ध प ध नि ध प
१ ३ +

म प ध प म ग म | प म ग रे सा नि सा ग म प ध नि सां ऽ ||
७ १ ३

म. ग्रं. सं. ठाणे, ग्रन्थालय
क्र. ९५९३३
दि.

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे
क्र. ९५९३३

IRBK-0115133